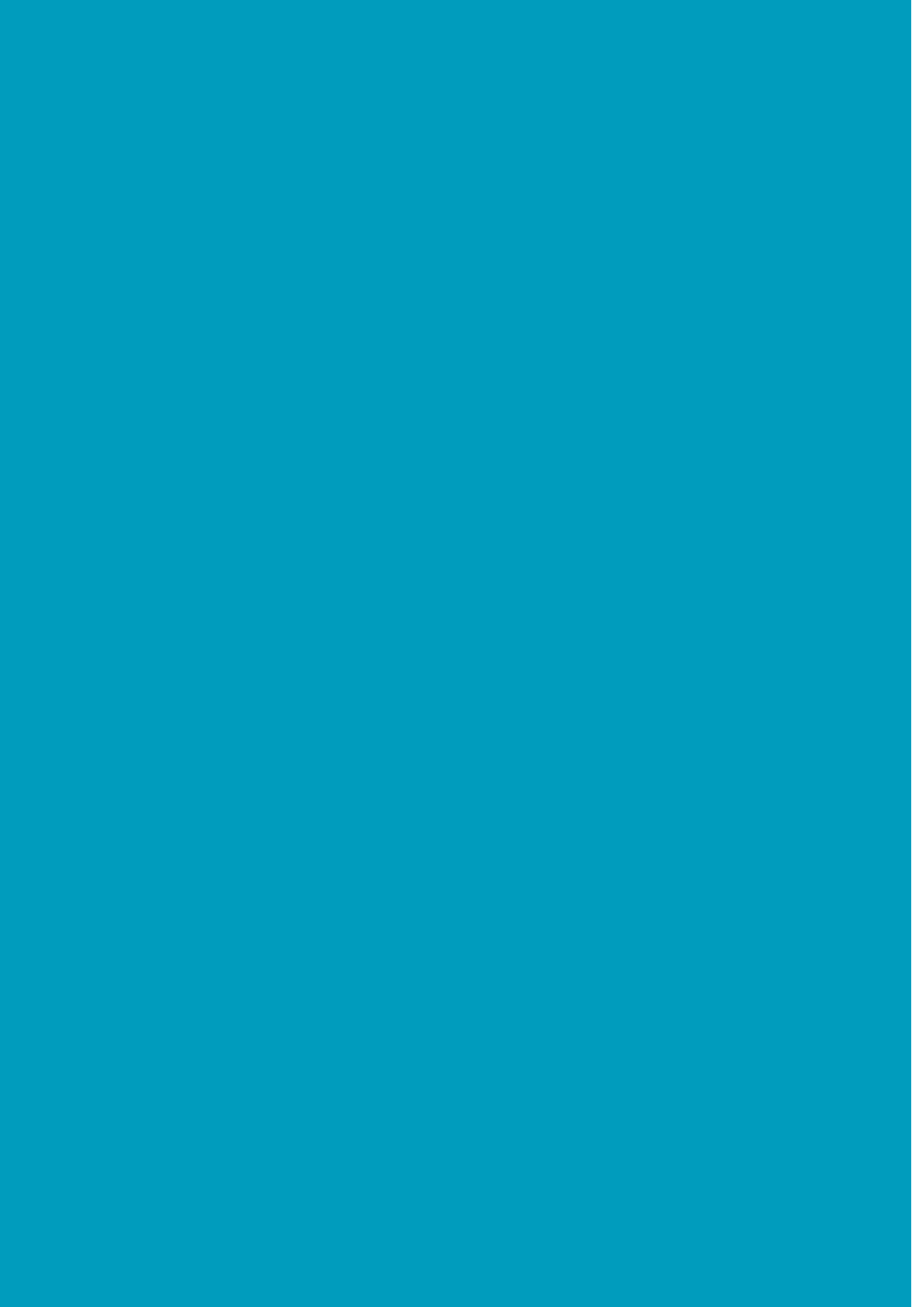

Duurzaam en verantwoord beleggen 2018

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Voortgang uitvoering beleid	6
1. Over dit verslag	8
2. Beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen	11
3. Het insluiten van beleggingen	16
4. Uitsluiting	22
5. Bijdragen aan de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen	24
6. Omgaan met klimaatverandering	32
7. Mensenrechten en arbeidsomstandigheden	38
8. Goed ondernemingsbestuur	44
9. Dialoog met deelnemers en stakeholders	50
10. Samenwerking aan verduurzaming	56
11. Vooruitblik 2019 en verder	60
12. Bijlagen	61
1. Materialiteitsonderzoek en media-analyse	62
2. Inspelen op klimaatrisico's en -kansen	65
3. Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant	68
4. Waarin is ons vermogen belegd?	70
5. Gebruikte afkortingen	72

Voorwoord

ABP staat voor een goed pensioen voor onze deelnemers, nu en in de toekomst. Dat bereiken we door te beleggen met oog voor rendement, risico, kosten én duurzaamheid. We zijn goed op weg om de concrete doelen die we ons hebben gesteld voor 2020 te realiseren.

Omdat we onze deelnemers willen voorzien van een goed pensioen, letten we goed op (financieel) rendement, risico en kosten. Daar zijn en blijven we scherp op en dat verwachten deelnemers ook van ons. Zeker in een tijd waarin we de pensioenen niet kunnen verhogen met de inflatie en de kans weer toeneemt dat we pensioenen in de komende jaren moeten verlagen.

Tegelijkertijd verwachten we dat we door ons duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid betere beleggingsbeslissingen nemen. We zijn ervan overtuigd dat duurzaam en verantwoord beleggen en goed rendement prima samengaan. Wetenschappelijk onderzoek sterkt ons in die opvatting. We krijgen een beter beeld van de risico's en kansen van een belegging op de lange termijn. Inzicht in klimaatrisico's is daar een voorbeeld van en daar hebben we dit jaar uitgebreid onderzoek naar gedaan, zo kunt u lezen in dit jaarverslag. Zo draagt duurzaam en verantwoord beleggen bij aan een goed pensioen voor onze deelnemers nu en in de toekomst.

En minstens zo belangrijk: uit onderzoek blijkt dat deelnemers ook van ons verwachten dat we beleggen met oog voor mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en goed ondernemingsbestuur. Veel deelnemers vinden het belangrijk dat hun pensioeneuro's bijdragen aan een betere, prettig leefbare wereld voor huidige én toekomstige generaties.

Duurzaamheid is voor ABP dus niet vrijblijvend. Daarom hebben we eind 2015 bij de vaststelling van ons beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen ambitieuze doelen gesteld voor 2020. We hebben in 2018 belangrijke

vorderingen gemaakt en zijn goed op weg om deze doelen daadwerkelijk te bereiken. In dit verslag leest u daar meer over.

Wij doen ook verslag van de voortgang die we hebben geboekt bij de invoering van ons insluitingsbeleid. Eind 2017 had onze beleggingsorganisatie APG 600 bedrijven beoordeeld op criteria voor duurzame bedrijfsvoering. Eind 2018 stond de teller op 7.700 bedrijven. Dit komt overeen met ongeveer 90% van de waarde van onze beleggingen in aandelen en obligaties. We zijn hierdoor steeds beter in staat om gericht te kiezen voor bedrijven met voldoende aandacht voor verantwoord ondernemen.

Blijft een bedrijf achter als het gaat om de duurzaamheid, maar zijn de rendements-risicoverwachtingen interessant én wil een bedrijf zijn duurzaamheidsprestaties verbeteren, dan spreken we een verbetertraject af met concrete doelstellingen. Het gaat erom met verduurzaming het verschil te maken. Maar blijft de verbetering uit of is deze onvoldoende, dan kunnen we overgaan tot verkoop van de belegging. Dat was bijvoorbeeld het geval bij Posco Daewoo, een bedrijf dat onder meer palmolieplantages aanlegt. Met 109 bedrijven zijn inmiddels verbeterplannen opgesteld. We willen de komende tijd verdere stappen zetten om concreet te vertellen, waarom we in bepaalde bedrijven beleggen en wat de resultaten zijn van onze gesprekken met hen.

Het volledig integreren van duurzaamheid en verantwoord ondernemen is een innovatieve manier van beleggen, en vraagt daarom veel van onze beleggingsorganisatie APG. Het vernieuwende karakter van het

Corien Wortmann-Kool, Bestuursvoorzitter

insluitingsbeleid wordt ook erkend door de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO), die ABP in 2018 uitriep tot duurzaamste pensioenfonds van Nederland. Het vormt een mooie erkenning en aanmoediging om door te gaan. Bovendien hebben we in 2018 ons uitsluitingsbeleid aangescherpt met extra criteria. Dat heeft ertoe geleid dat we onze beleggingen in fabrikanten van tabak en kernwapens hebben verkocht.

Met de keuzes die we maken, krijgen we soms ook een kritische beoordeling van stakeholders of deelnemers. We zoeken actief met hen de dialoog zodat we standpunten, overwegingen en dilemma's kunnen delen en ervan kunnen leren, ook als we het niet eens zijn. Dat houdt ons scherp en vind ik zeer waardevol. In dit verslag maken wij ook die kant van duurzaam en verantwoord beleggen zichtbaar, door specifieke dilemma's te bespreken en onze overwegingen inzichtelijk te maken. Wilt u meer weten over onze duurzame dilemma's, dan kunt u ook een kijkje nemen op onze website belangrijkekeuzes.nl.

"Grote beleggers zoals ABP spelen een belangrijke rol in het behalen van de duurzame ontwikkelingsdoelen. Rendement en duurzaamheid kunnen en moeten samengaan", aldus minister Sigrid Kaag tijdens een seminar dat ABP organiseerde in 2018 met vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, pensioenfondsen, toezichthouders en overheid. ABP zoekt gericht naar beleggingen in bedrijven waarvan de producten of diensten bijdragen aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties, Sustainable Development Investments (SDI's). We willen samen met anderen concreet

inzichtelijk maken hoe onze beleggingen daaraan bijdragen.

We dragen ook graag bij aan duurzame economische ontwikkeling dicht bij huis. Dit doen we bijvoorbeeld door te beleggen in groene obligaties van netbeheerder TenneT, dat miljarden investeert om het hoogspanningsnet in Nederland klaar te maken voor de energietransitie. In 2018 richtte ABP het Nederlands Energie-transitiefonds op, speciaal voor beleggingen in relatief kleine bedrijven en projecten die zich richten op innovatieve oplossingen en technologieën voor de energietransitie. We kijken ook breder naar hoe we vanuit onze beleggingscriteria kunnen bijdragen aan investeringen in Nederland op dit terrein. Zo was Gerard van Olphen, bestuursvoorzitter van APG, voorzitter van de Taakgroep financiering van de 'Klimaat-tafels'. Deze taakgroep bracht de kansen en knelpunten rond financiering van initiatieven door pensioenfondsen en financiële instellingen in kaart.

Nationaal en internationaal bundelen wij onze krachten met andere partijen. Een treffend voorbeeld is Climate Action 100+, een samenwerkingsverband waarin grote beleggers gezamenlijk druk uitoefenen op de grootste CO₂-uitstoters in de wereld. Ook werken we samen in het in december gesloten convenant voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB), waarin de pensioensector afspraken heeft gemaakt met de overheid en maatschappelijke organisaties over de aanpak van misstanden bij bedrijven waarin wordt belegd.

Het in de praktijk brengen van ons duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid brengt de nodige uitdagingen met zich mee en vergt een grote inspanning van de medewerkers van ABP en APG. Het ABP-bestuur heeft enorm veel waardering voor hun inzet en expertise, waarmee zij stapsgewijs de implementatie vormgeven. Deelnemers, werkgevers en andere stakeholders reageren op wat wij doen, net als ons Verantwoordingsorgaan en onze Raad van Toezicht, die ons uitdagen scherp te blijven kijken naar ons beleid. Ook hen wil ik namens het bestuur hartelijk danken. Voor ABP zal 2019 in het teken staan van de ontwikkeling van ons duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid na 2020. We willen graag samen verder bouwen aan een goed pensioen in een betere, prettig leefbare wereld voor huidige én toekomstige generaties.

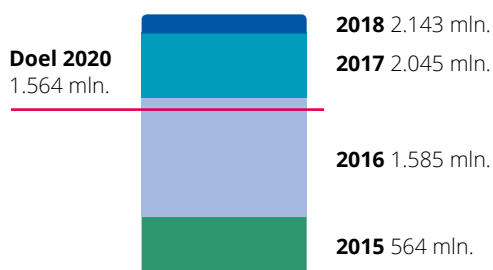
Corien Wortmann-Kool, Bestuursvoorzitter

Voortgang uitvoering beleid

In 2018 hebben we belangrijke stappen gezet als het gaat om het realiseren van onze doelstellingen voor duurzaam en verantwoord beleggen. Deze pagina's geven weer hoe ver we zijn gevorderd sinds begin 2016, toen de doelstellingen zijn vastgesteld.¹

Beleggingen in onderwijs en communicatietechnologie

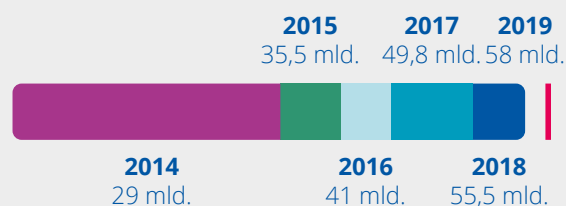
Zie pagina 55 >

Beleggingen die bijdragen aan de VN-ontwikkelingsdoelen

DUURZAME
ONTWIKKELINGS
DOELSTELLINGEN

Zie pagina 24 >

¹ De cijfers op deze pagina's hebben betrekking op de stand aan het eind van elk jaar (31 december). Voor de CO₂-voetafdruk geldt een afwijkend meetmoment (zie pagina 35).

Doel 2020
75%

2018
72%

2017
72%

2016
85%

2015
112%

2014
100%

CO₂-voetafdruk
aandelenportefeuille
Zie pagina 35 >

Beleggingen in hernieuwbare energie

Zie pagina 33 >

Doel 2020
5 mld.

2018 4,96 mld.

2017 4 mld.

2016 2,8 mld.

2015 2,2 mld.

2014 1,4 mld.

Implementatie insluitingsbeleid

Op schema
Zie pagina 16 >

1. Over dit verslag

Wat ABP doet als duurzaam en verantwoord belegger, is van belang voor onze deelnemers en andere betrokkenen. Met dit verslag legt het bestuur verantwoording af over de activiteiten en resultaten op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen in 2018.

➔ Wij vragen deelnemers en andere betrokkenen waarover zij in het verslag willen lezen

➔ Deelnemers vinden zuinig omgaan met grondstoffen en hergebruik van afval het belangrijkste

➔ Bij andere betrokkenen (stakeholders) scoort 'Aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggingsbeslissingen' het hoogst

Hoe betrekken we de doelgroepen?

Voor het vijfde achtereenvolgende jaar hebben we onze doelgroepen vooraf gevraagd over welke onderwerpen zij in dit verslag willen lezen. Hierbij richten we ons op deelnemers en werkgevers in het pensioenfonds, ABP-bestuurders en organisaties die direct of indirect betrokken zijn bij ons beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen. De laatste groep ('stakeholders') bestaat uit onder andere vakbonden, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen, wet- en regelgevers, politici, media en andere pensioenfondsen en uitvoeringsorganisaties.

In een onderzoek dat we in september 2018 hebben laten uitvoeren, gaven deelnemers hun voorkeur voor onderwerpen aan. ABP-bestuurders en stakeholders konden aangeven welke onderwerpen uit het verslag over 2017 zij dusdanig belangrijk vonden dat ze er ook in dit verslag over wilden lezen. Ook konden zij een keuze maken uit onderwerpen waarover wij als verantwoord belegger in 2018 in het nieuws waren.²

Hoe houden we rekening met hun voorkeuren?

'Zuinig omgaan met grondstoffen en hergebruik van afval' komt bij onze deelnemers als belangrijkste onderwerp uit de bus. Een voorbeeld van een belegging op dit gebied is Befesa, een bedrijf dat staalstof recyclet en daarmee bijdraagt aan duurzaam VN-ontwikkelingsdoel 12 (Verantwoorde consumptie en productie). Meer hierover in hoofdstuk 5.

In de afgelopen jaren zijn de thema's 'tegengaan klimaatverandering' en 'toegang tot betaalbare en duurzame energie' voor onze deelnemers belangrijker geworden. Deze onderwerpen worden in dit verslag besproken in de hoofdstukken 5 en 6.

Zowel stakeholders als bestuurders willen dat in het verslag wordt ingegaan op het verband tussen verantwoord beleggen en rendement. In hoofdstuk 2 komt dit onderwerp uitgebreid aan bod. In andere hoofdstukken zijn beleggingsvoorbeelden opgenomen en geven we aan hoe we duurzaamheid en verantwoord ondernemen vertalen in concrete beleggingskeuzes.

² Meer informatie over het onderzoek onder deelnemers, ABP-bestuurders en stakeholders, evenals de media-analyse, vindt u in bijlage 1 achter in dit verslag.

Wij vragen deelnemers en andere betrokkenen waarover zij in het verslag willen lezen.

Andere onderwerpen die stakeholders belangrijk vinden, zijn 'Aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggingsbeslissingen' en 'Beleggen in duurzame ontwikkeling'. Op deze onderwerpen gaan we in dit verslag in aan de hand van voorbeelden van beleggingen en interviews met portefeuillemanagers. Ook is een apart hoofdstuk gewijd aan beleggen in de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen (SDI's).³

Het bestuur vindt het belangrijk te rapporteren over de uitvoering van het beleid en specifieke beleidskeuzes. De uitvoering van het insluitingsbeleid wordt besproken in hoofdstuk 3. De voortgang op de doelstellingen tonen we aan de hand van infographics (p. 6 en 7). Aan specifieke beleidskeuzes besteden we in het hele verslag aandacht. Ook andere media-onderwerpen die stakeholders en bestuur belangrijk vinden, komen aan bod: energietransitie, fossiele brandstoffen, ontbossing/palmolie, uitsluiting van kernwapens en tabak, arbeidsrechten en Shell.

Rapportagerichtlijnen

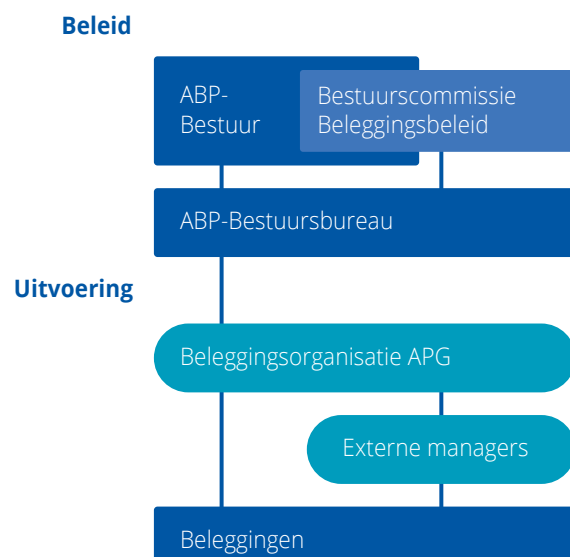
Voor dit verslag zijn we – voor zover relevant – uitgegaan van de standaarden van het Global Reporting Initiative (GRI). Deze bevatten uitgangspunten voor zowel de inhoud van het verslag als de kwaliteit van de verslaglegging en worden wereldwijd gebruikt. Daarnaast hanteerden we een eigen methodiek voor het vaststellen van de CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen en voor onze beleggingen in de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen.

Het bestuur heeft opnieuw besloten om naast het bestuursverslag een apart duurzaamheidsverslag uit te brengen. Op deze manier blijven de verslagen over de lopende strategieperiode (2015-2020) consistent en vergelijkbaar. Voor de nieuwe strategieperiode vanaf 2020 zullen we later bepalen of we ons duurzaamheidsverslag integreren in het bestuursverslag.

Uitvoering door onze beleggingsorganisatie

Het ABP-bestuur stelt het beleggingsbeleid vast. Diverse bestuursleden hebben specifieke kennis en deskundigheid op het gebied van duurzaam en verantwoord beleg-

Inrichting van de governance

³ SDI staat voor Sustainable Development Investment. Meer over SDI's in hoofdstuk 5.

gen. Mariëtte Doornekamp werd in 2018 benoemd tot lid van het dagelijks bestuur van Eumedion, dat de belangen van institutionele beleggers behartigt bij het bevorderen van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur bij beursgenoteerde bedrijven. Xander den Uyl werd in 2018 herkozen als bestuurslid van PRI, een wereldwijd netwerk van meer dan 2.200 institutionele beleggers, banken en vermogensbeheerders, die samen optrekken om verantwoord beleggen verder te ontwikkelen.

Beslissingsbevoegdheid over de meer operationele zaken is ondergebracht bij de Bestuurscommissie Beleggings-

beleid, die bestaat uit bestuursleden en externe deskundigen. Bestuur en commissie worden ondersteund door het ABP-bestuursbureau. Het beleid wordt uitgevoerd door APG Asset Management⁴ (hierna: APG), dat ons pensioenvermogen beheert. APG heeft dit beheer deels ondergebracht bij externe beheerders (eind 2018: 29%). Het bestuur laat zich via verschillende commissies meermalen per jaar door de uitvoerder informeren over uitvoering en voortgang. Waar in dit verslag wordt gesproken over uitvoering of beheer is APG de uitvoerder of beheerder, tenzij anders vermeld.

‘Vanuit de externe omgeving gedreven maakt verantwoord beleggen een metamorfose door. Maatschappelijke opvattingen, wetgeving en samenwerkingsverbanden komen in een stroomversnelling. De raad heeft waardering voor de wijze waarop ABP in dit domein invulling geeft aan haar voortrekkersrol.

De raad heeft kennis genomen van de resultaten van de evaluatie van verantwoord beleggen tot nu toe. De raad meent dat goede voortgang is geboekt. De doelen liggen op schema en gedurende de reis stelt het bestuur de aanpak op basis van de ervaringen bij. De resultaten sorteren nog weinig direct effect op de waardering bij deelnemers. Het bestuur laat zich niet afschrikken door incidentele negatieve publiciteit die inherent is aan de ambitie en blijft investeren in het goed uitleggen. De raad moedigt een lange adem op dit punt aan.’

Raad van Toezicht ABP in het Jaarverslag ABP 2018

⁴ APG Asset Management is onderdeel van APG Groep. ABP bezit 92% van de aandelen van APG Groep.

2. Beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen

ABP streeft naar een goed pensioen voor deelnemers. En naar een duurzame wereld om van dat pensioen te genieten. We letten op rendement, risico, kosten, én op hoe de bedrijven waarin we beleggen omgaan met mens, milieu en goed bestuur (ESG - Environmental, Social and Governance).

➔ Een goed en betaalbaar pensioen is en blijft het uitgangspunt voor onze beleggingskeuzes

➔ Ook aandacht voor mens, milieu en goed ondernemingsbestuur is belangrijk

➔ Financieel rendement en duurzaam en verantwoord beleggen gaan prima samen

De premies die deelnemers en werkgevers elke maand inleggen, beleggen we in verschillende vermogenscategorieën, zoals vastgoed, aandelen en obligaties. Dat doen we omdat beleggen op lange termijn meer oplevert dan sparen. Want onze eerste taak als pensioenfonds is te zorgen voor een goed, betaalbaar pensioen voor onze deelnemers. Nu en in de toekomst.

Daarnaast wil ABP beleggen op een manier die duurzaam en verantwoord is.⁵ Zodat ook toekomstige generaties van hun pensioen kunnen genieten in een prettig leefbare wereld. Dat gaat prima samen: duurzaam en verantwoord

beleggen én een goed rendement tegen een aanvaardbaar risico.

Steeds meer aandacht voor duurzaam

In 2020 willen we alleen nog beleggingen hebben in bedrijven met voldoende aandacht voor mens, milieu en goed bestuur. Of in bedrijven waarvan we verwachten dat we ze tot verbetering kunnen aanzetten. Daarom zijn we in 2015 begonnen om duurzaamheid en verantwoord ondernemen volledig te integreren in onze beleggingsbeslissingen. Bij elke belegging kijken we niet alleen naar verwacht rendement, risico's en kosten, maar ook naar hoe duurzaam en verantwoord de belegging is.⁶

⁵ Met 'verantwoord beleggen' bedoelen we dat we in al onze beleggingen bewust kijken naar alle aspecten: risico, rendement, kosten én duurzaamheid. 'Duurzaam' beleggen gaat iets verder en betekent dat we beleggen in bedrijven met producten en diensten die bijdragen aan een betere en prettig leefbare wereld, zoals onze SDI's (zie hoofdstuk 5).

⁶ Meer hierover in hoofdstuk 3.

Duurzaam en verantwoord nemen we mee in elke beleggingskeuze

Het is onze overtuiging dat bedrijven die voldoende aandacht hebben voor mens, milieu en goed bestuur op lange termijn beter presteren, niet alleen wat betreft duurzaamheid maar ook als het om financieel rendement gaat.

Soms staan we voor lastige keuzes. Op onze site belangrijkekeuzes.nl gaan we in op deze duurzame dilemma's, zoals beleggen in fossiele brandstoffen en de kobaltwinning.

Doelstellingen

Duurzaamheid is voor ABP niet vrijblijvend; we willen écht bijdragen aan een wereld die schoon en prettig leefbaar is. Daarom hebben we voor 2020 een aantal duidelijke doelen gesteld. In vergelijking met 1 januari 2015 willen we dat:

- onze beleggingen die bijdragen aan de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen zijn verdubbeld tot € 58 miljard;
- we vijf keer zoveel (€ 5 miljard) beleggen in hernieuwbare energie;
- de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille met 25% is gedaald;
- we € 1 miljard extra beleggen in onderwijs en communicatietechnologie.

Eind 2018 hebben we de laatste twee doelstellingen gehaald en zijn de andere doelstellingen binnen handbereik.

Uitvoering op schema

Het bestuur heeft in juni 2018 de uitvoering van het beleid en de voortgang geëvalueerd. Net als in de voorgaande jaren zijn belangrijke stappen gezet; eind 2018 hadden we circa 7.700 van de ruim 10.000 bedrijven waarin ABP via aandelen of obligaties kan beleggen beoordeeld op duurzaamheid en verantwoord ondernemen (hoofdstuk 3).

Daarnaast is er vooruitgang geboekt met:

- het verkopen van alle beleggingen in producenten van tabak en (onderdelen van) kernwapens (hoofdstuk 4);
- het in kaart brengen van beleggingen die bijdragen aan de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen (hoofdstuk 5);
- onze thematische verbetertrajecten (engagements) op het gebied van onder andere kinderarbeid en veilige arbeidsomstandigheden (hoofdstuk 7);
- het actualiseren van ons Corporate Governance Raamwerk en stembeleid (hoofdstuk 8).

Inbedding in de organisatie

Door intensieve samenwerking tussen het duurzaamheidsteam en de portefeuillebeheerders is bij onze vermogensbeheerder de aandacht voor en kennis van duurzaam en verantwoord beleggen fors toegenomen. De beschikbaarheid van betrouwbare duurzaamheidsinformatie is cruciaal voor goede uitvoering van het beleid en blijft dan ook een punt van aandacht. Een van de uitdagingen is dat op het gebied van duurzaamheid en verantwoord ondernemen vaak eenduidige definities ontbreken, zoals die er wel zijn voor financiële data als 'winst'. Anders gezegd: wat duurzaam is en wat niet is vaak een kwestie van definitie.

Na afloop van de lopende beleidsperiode in 2020 zal het bestuur het beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen vernieuwen. Meer daarover in hoofdstuk 11.

Bijdragen aan een goed rendement

Met de groeiende aandacht voor duurzaam en verantwoord beleggen rijst de vraag: is beleggen met oog voor mens, milieu en goed ondernemingsbestuur ook gunstig voor risico en rendement?

Er is veel wetenschappelijk onderzoek naar het verband tussen verantwoord beleggen en financiële prestaties. Uit veruit de meeste studies blijkt dat aandacht voor ESG niet ten koste hoeft te gaan van het rendement. Het kan

Financiering van de Nederlandse energietransitie

Het actief zoeken naar beleggingsmogelijkheden in Nederland maakt deel uit van ons beleggingsbeleid. Voor deze beleggingen geldt hetzelfde als voor alle andere beleggingen: ze moeten aantrekkelijk zijn wat betreft rendement, risico en kosten én voldoen aan ons beleid op het gebied van verantwoord en duurzaam beleggen.

Pensioenfondsen moeten beleggen in het verduurzamen van de Nederlandse economie. Die oproep wordt de laatste jaren steeds uitdrukkelijker gedaan door politiek, deskundigen en maatschappelijke organisaties. Velen zien voor pensioenfondsen een rol weggelegd bij het financieren van de energietransitie. Dat is de overgang van fossiele brandstoffen (olie, gas en steenkool) naar duurzame energie (zoals zon, wind en aardwarmte).

ABP wil bijdragen aan een duurzame en toekomstbestendige Nederlandse economie. Eind 2018 heeft het bestuur ingestemd met de oprichting van het ABP Nederlands Energie-transitiefonds (ANET). Dit fonds is speciaal bedoeld voor beleggingen in relatief kleine projecten en bedrijven die zich richten op innovatieve oplossingen voor het klimaatprobleem, zoals duurzame opwekking of transport van energie. ABP reserveert € 50 miljoen voor het fonds met de mogelijkheid tot uitbreiding. In 2019 verwachten we de eerste beleggingen te doen binnen deze portefeuille.

Steun in de rug voor kansrijke oplossingen

Juist door in een vroeg stadium te beleggen in innovatieve en kansrijke oplossingen kunnen we met een relatief kleine belegging een groot verschil maken. Ook doen we op deze manier waardevolle kennis op over technologische ontwikkelingen die in de toekomst mogelijk een grote rol gaan spelen.

zelfs leiden tot meer rendement en minder risico.⁷ Het Sustainable Pension Investments Lab (SPIL) heeft een toegankelijke Nederlandse samenvatting van de stand van het onderzoek gepubliceerd.⁸

Het wetenschappelijk onderzoek sterkt ons in de overtuiging dat we betere beleggingsbeslissingen nemen als we structureel aandacht hebben voor duurzaamheid en verantwoord ondernemen. Door hier goed op te letten, krijgen we een beter beeld van de kansen en risico's van onze beleggingen.

Financiële prestaties blijven een voorwaarde bij onze keuze voor beleggingen. Anders gezegd: ook al is een belegging goed uit ESG-oogpunt, dan nog beleggen we alleen als het verwachte rendement, risico en de kosten gunstig zijn.

Van onze portefeuillebeheerders verwachten we dat zij minstens hetzelfde rendement kunnen behalen als wanneer we geen rekening zouden houden met ESG. Voor het meten van hun prestaties gebruiken we de reguliere benchmarks. Dat wil zeggen dat we vergelijken met het rendement van een mandje beleggingen zónder speciale aandacht voor duurzaam en verantwoord ondernemen.

ABP nummer 1 in benchmark VBDO

ABP werd in oktober 2018 eerste in de jaarlijkse ranglijst van de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO), die het verantwoord beleggingsbeleid van pensioenfondsen beoordeelt. ABP behaalde de maximale vijf sterren. Het was voor het eerst dat VBDO vijf sterren toekende.

VBDO prijst de toename van de beleggingen in groene obligaties (green bonds), de ontwikkeling van een methode om te bepalen of een belegging bijdraagt aan duurzame ontwikkeling, en de duidelijke doelstellingen van ABP als het gaat om het ondersteunen van de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen.

Daarnaast krijgt ABP lof voor het insluitingsbeleid. Dat is erop gericht om alle bedrijven waarin we kunnen beleggen te beoordelen op duurzaamheid en verantwoord ondernemen.

Nieuw strategisch plan

In 2018 werkten we aan een nieuw strategisch plan. Daarin is voor de komende drie jaar gedefinieerd waar ABP voor wil staan en wat onze ambities zijn. 'Werken aan een duurzaam pensioen in een duurzame wereld' vormt een van de pijlers van de strategie. Daarmee komt duurzaam en verantwoord beleggen nog meer in het hart van ons denken over pensioen.

⁷ Friede, G., T. Busch and A. Bassen (2015), 'ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies', *Journal of Sustainable Finance and Investment*.

⁸ Sustainable Pension Investments Lab (2017), 'De financiële prestaties van verantwoord beleggen'. SPIL bestaat uit bestuurders en experts op het gebied van pensioenen en beleggingen die veel waarde hechten aan duurzaamheid. Op persoonlijke titel ontwikkelen zij ideeën voor verduurzaming van de belegging van de Nederlandse pensioengelden.

Foto: Nils Vermeulen

Interview Jan-Willem Ruisbroek – Hoofd investeringsstrategie infrastructuur APG

Duurzaam in infrastructuur

Beleggen in nieuw te bouwen windparken levert een goed rendement op én ondersteunt de transitie naar een klimaatneutrale energievoorziening, zegt Jan-Willem Ruisbroek. “Zo’n investering draagt echt bij aan de gemeenschap en aan een duurzame wereld.”

Jan-Willem is Hoofd investeringsstrategie voor infrastructuur en verantwoordelijk voor beleggingen in bijvoorbeeld hoogspanningsnetten, windparken, havens en tolwegen. “Voor ABP zijn dit potentieel interessante beleggingen; ze bieden stabiele inkomsten over een lange periode, dragen bij aan het spreiden van risico’s en hebben vaak maatschappelijke waarde.”

Wat zijn de uitdagingen bij duurzaam beleggen in infrastructuur?

“Beleggen in nog te bouwen infrastructuur – bijvoorbeeld een wind- of zonnepark – brengt meer onzekerheid en dus meer risico met zich mee dan beleggen in bestaande infrastructuur. Maar we hebben intussen de kennis en ervaring opgedaan om die risico’s goed te kunnen beoordelen. En het rendement is doorgaans veel hoger dan bij bestaande infrastructuur.”

Kun je een voorbeeld geven van een duurzame infrastructuurbelegging?

“ABP is al vanaf de planfase betrokken bij het Åskalen-park in Zweden, een van de efficiëntste windmolenparken in Europa. Dat park zal vanaf 2020 genoeg duurzame energie leveren voor 50.000 Zweedse huishoudens.”

Maar wat als het gaat om beleggen in ‘niet-groene’ infrastructuur, zoals een tolweg?

“Dan wenden we onze invloed aan om het management van het bedrijf in de juiste richting te bewegen en zo ‘groen’ mogelijk te worden. Denk bijvoorbeeld aan het vervangen van het licht in lantaarnpalen door leds.”

Uitgangspunt blijft dat een belegging een goed rendement moet opleveren voor de deelnemers, zegt Jan-Willem. “Er is veel vraag naar beleggingen in duurzame infrastructuur, waardoor er vaak veel voor wordt betaald. Om toch een goed rendement te maken, moeten we ons onderscheiden. Bijvoorbeeld door naar alternatieve groene beleggingen te kijken, zoals in ‘smart cities’, oplossingen voor de slimme stad van de toekomst.”

3. Het insluiten van beleggingen

ABP wil alleen beleggen in bedrijven die duurzaam en verantwoord te werk gaan én naar verwachting een goed rendement opleveren. Sinds 2017 beoordelen we daarom alle bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen op deze criteria. Van de ruim 10.000 bedrijven hebben we er inmiddels 7.700 beoordeeld.

➔ **Bedrijven worden beoordeeld op rendement, risico, kosten en duurzaamheid**

➔ **Ongeveer 90% van de waarde van onze beleggingen in aandelen en obligaties is beoordeeld**

➔ **Achterblijvende bedrijven verkopen we of sporen we aan tot verbetering**

Met dit beleid, dat wij het insluitingsbeleid noemen, voldoen we aan de richtlijnen van de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) voor onder andere het systematisch vaststellen van ESG-risico's in de portefeuille en het uitoefenen van invloed op bedrijven om die risico's terug te brengen.

Als actieve langetermijnbelegger heeft onze vermogensbeheerder eigen beleggingsteams, die het grootste deel van de beleggingen zelf beheren. De portefeuillemanagers zijn nauw betrokken bij het insluitingsbeleid en spelen hierin een belangrijke rol. Duurzaam en verantwoord beleggen staat voortdurend op hun netvlies als ze beslissingen nemen over beleggingen. Hieronder leggen we uit hoe dit in zijn werk gaat.

Hoe beoordelen we bedrijven?

We beoordelen alle bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen op vier criteria:

- Leveren ze een aantrekkelijk rendement op?
- Is het risico aanvaardbaar?

- Zijn de kosten niet te hoog?
- Gaan de bedrijven voldoende duurzaam en verantwoord te werk?

Om te bepalen of een bedrijf duurzaam en verantwoord genoeg is, gaan we na of het een beleid heeft voor de afspraken die de Verenigde Naties hebben gemaakt over verantwoord ondernemen (UN Global Compact). Daarbij gaat het om mensenrechten, werknemersrechten, milieu en het tegengaan van corruptie. Maakt het bedrijf bijvoorbeeld duidelijk hoe afval veilig wordt verwerkt? Of hoe het rekening houdt met de belangen van lokale gemeenschappen? Of de persoonlijke gegevens van klanten beschermt?

Een beleid op papier is niet voldoende. We controleren ook of het bedrijf afspraken in de praktijk nakomt. Zijn er incidenten bekend, zoals ongelukken of milieuvervuiling? Hoe gaat het bedrijf daar dan mee om? Voor elke bedrijfstak hebben we aparte criteria, die rekening houden met de specifieke risico's die in de sector spelen.

Beleggen, verkopen of verbeteren

Voldoet een bedrijf aan onze criteria voor rendement, risico, kosten én duurzaamheid? Dan noemen we het een 'koploper'. Het is een bedrijf waarin we graag beleggen.

Daarnaast zijn er bedrijven die weliswaar goed scoren op rendement, risico en kosten, maar achterblijven op duurzaamheid en verantwoord ondernemen. Deze noemen we 'achterblijvers'. Als de portefeuillemanager risico, rendement en kosten interessant genoeg vindt, kan hij in deze bedrijven beleggen, maar alleen als hij verwacht dat hij ze kan aanzetten tot verbetering. Hij moet ze aantrekkelijk genoeg vinden om tijd en moeite te steken in een dergelijk verbetertraject. Als aan deze voorwaarden is voldaan, kunnen we erin beleggen en noemen we deze bedrijven 'beloften'. We maken aan zulke bedrijven duidelijk welke verbeteringen we willen zien en houden de voortgang scherp in de gaten.

Zo'n verbetertraject (*engagement*) kan intensief en langdurig zijn. Als er binnen enkele jaren geen of onvoldoende resultaten zijn, stoppen we met beleggen in dit bedrijf. Lukt het ons wel om een bedrijf duurzamer en meer verantwoord te laten werken, dan is ons doel bereikt: een betere belegging in een bedrijf dat bijdraagt aan een duurzame toekomst.

Hoe ver zijn we?

We beoordelen alle ruim 10.000 bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen. Eind 2018

hadden we ruim 7.700 bedrijven beoordeeld (circa 90% van de waarde van onze beleggingen). We zijn begonnen met de verkoop van beleggingen in 'achterblijvers'. Daarnaast zijn 109 bedrijven beoordeeld als 'belofte'; deze bedrijven zullen we duidelijk maken welke verbeteringen wij willen zien en op welke termijn (voorbeelden hiervan op pagina 20 en 21). De resterende bedrijven beoordelen we in 2019.

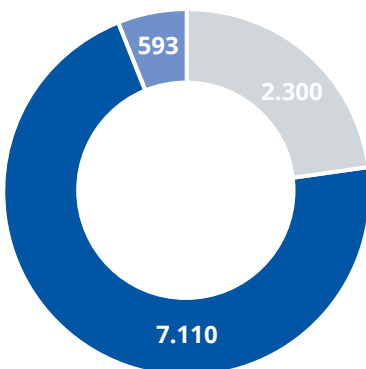
Uitdagingen

Het beoordelen van duizenden bedrijven op uiteenlopende criteria brengt uitdagingen met zich mee. Systemen kunnen niet alles aan en veel wijzigingen moeten handmatig worden doorgevoerd. Schijnbaar voor de hand liggende vragen als 'Wat is een bedrijf?' blijken soms lastiger dan gedacht. Zo kunnen een moederbedrijf en een dochteronderneming twee geheel aparte bedrijven zijn, die in een heel andere industrie opereren en dus elk op andere criteria moeten worden beoordeeld.

Het komt bijvoorbeeld meer dan eens voor dat het moederbedrijf slecht scoort op onze duurzaamheids-criteria, terwijl de dochteronderneming heel goed uit de beoordeling komt. Op basis van ons insluitingsbeleid willen we dan wel in het ene maar niet in het andere bedrijf beleggen. Openbare duurzaamheidsinformatie wordt echter alleen op het niveau van het moederbedrijf gegeven. Dit scheert als het ware moeder en dochter over één kam. We moeten dan zelf het verschil beoordelen en onze conclusies handmatig doorvoeren in het systeem.

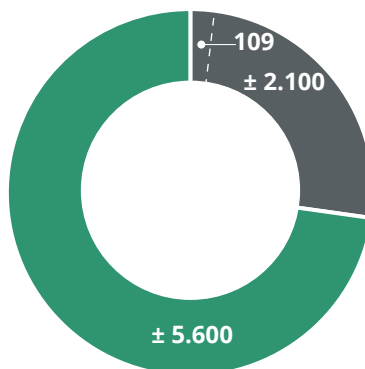
2018: grote stappen in het insluitingsbeleid

Van de 10.000 bedrijven in het beleggingsuniversum zijn er nu 7.700 beoordeeld op insluitingscriteria

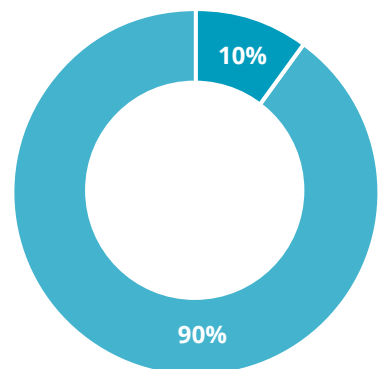
● 2017 ● 2018 ● 2019

Classificatie van het beoordeelde beleggingsuniversum (31-12-2018)

● Bedrijven voldoen niet aan criteria, waarvan 109 zijn aangemerkt als beloften
● Bedrijven voldoen aan criteria

Percentage van de waarde van de portefeuille beoordeeld op insluitingscriteria (31-12-2018)

Hoe verandert de portefeuille?

Deelnemers en maatschappelijke organisaties vragen ons hoe onze beleggingsportefeuille is veranderd door de invoering van het insluitingsbeleid. Hoewel we in 2018 grote vorderingen hebben gemaakt met de beoordeling van bedrijven, is het nu te vroeg om conclusies te trekken. Tegen het eind van het jaar zijn we begonnen met het verkopen van 'achterblijvers' en het opstellen van verbeterplannen voor 'beloften'. In de loop van 2019 zullen de contouren van de 'nieuwe', duurzame portefeuille duidelijker worden en kunnen we daar concreter over rapporteren.

De verkoop van Posco Daewoo

Dat de verbetertrajecten die we met bedrijven aangaan niet vrijblijvend zijn, blijkt uit de verkoop in juni van onze aandelen in het Zuid-Koreaanse Posco Daewoo. Dit bedrijf was via een dochteronderneming betrokken bij het kappen van oerwoud op het Indonesische eiland Papua om er palmolieplantages aan te leggen.

ABP heeft Posco Daewoo de afgelopen jaren meerdere keren aangesproken op duurzaamheid en verantwoord ondernemen. Maatregelen die onze beleggers voorstelden, werden niet snel genoeg door het bedrijf overgenomen. Daardoor hebben we er geen vertrouwen meer in dat het bedrijf zich verbetert en hebben we onze belegging verkocht.

Minder steenkool, meer hernieuwbaar

ABP wil steeds minder in fossiele energie beleggen en steeds meer in hernieuwbare energie.⁹ In 2018 hebben we zeven steenkoolondernemingen verkocht die als 'achterblijver' waren beoordeeld. De waarde van deze steenkoolbeleggingen in de portefeuille bedroeg € 71,8 miljoen euro aan het begin van het jaar. Deze ondernemingen vertegenwoordigen een totale opwekkingscapaciteit van 34.000 megawatt, en uitbreidingsplannen van nog eens 18.235 megawatt.¹⁰ Dit komt ruwweg overeen met, respectievelijk, de opwekkingscapaciteit van 68 elektriciteitscentrales en een uitbreiding met 36 centrales. Dit zijn veelvoud van de 4631 megawatt aan capaciteit die Nederland op dit moment aan kolencentrales heeft.¹¹

Steenkoolbedrijven waarin we nog wel beleggen, vragen we om niet verder uit te breiden met kolencentrales en een strategie te ontwikkelen voor de overgang naar duurzame energie. In onze infrastructuurportefeuille beleggen we al tien jaar niet meer in nieuwe steenkoolcentrales en we zullen dit ook in de toekomst niet doen.

⁹ In hoofdstuk 6 gaan we hier dieper op in. Lees daar ook het interview over sturen op minder CO₂ in de aandelenportefeuille.

¹⁰ Urgewald (31-12-2018), 'Global Coal Exit List (GCEL)'. <https://coalexit.org/database-full>. Het cijfer houdt rekening met de grootte van de belangen van de bedrijven in uitbreidingsprojecten, maar niet met de omvang van de posities van ABP in de ondernemingen.

¹¹ Bloomberg New Energy Finance

Interview Ben Rosado – Senior credit analyst APG

In gesprek met General Motors over productveiligheid

Waarom ben je in gesprek met General Motors?

“General Motors (GM) heeft een geschiedenis van ernstige veiligheidsincidenten. Zo verzuimde het bedrijf om ernstige gebreken aan het contactslot te melden, hoewel dat binnen de onderneming al jarenlang bekend was. In 2014 riep GM alle auto's met dit defecte contactslot terug. Het bedrijf erkende later dat het mankement mogelijk 124 doden en honderden gewonden tot gevolg heeft gehad. Mede door de late reactie van GM zetten wij vraagtekens bij de bedrijfs-cultuur, die gedrag met zulke ernstige gevolgen mogelijk maakte.”

Wat heeft GM vervolgens gedaan?

“Sinds 2014 heeft het bedrijf verschillende initiatieven aangekondigd om de productveiligheid te verbeteren. Die zagen er op papier goed uit, maar als belegger wilden we meer zicht hebben op de effectiviteit in de praktijk. Is de veiligheid écht verbeterd, of is het meer voor de Bühne?”

Wat vraag je van zo'n bedrijf?

“Dat is moeilijk: bepalen wat we precies van een bedrijf willen. Gebrekkige veiligheid heeft vaak met bedrijfscultuur te maken. Bijvoorbeeld werknemers die zich zorgen maken over de veiligheid van een product, maar daarover niet aan de bel durven trekken. De cultuur moet dus veranderen. Maar hoe kan een bedrijf aantonen dat de cultuur verbeterd is?”

“Samen met het hoger management van GM hebben we afspraken gemaakt over het meten en openbaar maken van bijvoorbeeld het aantal telefoontjes naar hun 'Speak Up for Safety'-hotline. Hier kunnen werknemers, leveranciers en dealers mogelijke veiligheids-

problemen melden. We dachten met ze mee en merken dat het bedrijf openstond voor onze vragen en opmerkingen.”

“Uiteindelijk komt het neer op openheid en in hoeverre het bestuur zich inzet om verbeteringen door te voeren. Van de managers van de duurzaamheids- en veiligheidsteams horen we dat de directie nu in elke vergadering de veiligheid van de auto's bespreekt.”

Is hiermee voor jou de kous af?

“Hoewel de ontvankelijkheid en openheid van GM op zichzelf tekenen van verandering zijn, nemen we dit niet klakkeloos aan. We gaan ervan uit dat het komende duurzaamheidsrapport van GM meer en eerlijker zal rapporteren en blijven hierover met het bedrijf in gesprek.”

Sturen op verbetering¹²

In het kader van ons insluitingsbeleid zijn verbeterplannen opgesteld voor 109 bedrijven. Hieronder voorbeelden van bedrijven waarmee we in 2018 in gesprek waren.

Foto: Bastian Krentz / Shutterstock.com

HeidelbergCement

Industrie: bouwmaterialen, cement

Doel engagement:

Sluiting of verkoop van de activiteiten in de Westelijke Jordaanover.

Specifieke eis:

Neem een beslissing om de Raba-steengroeve te sluiten of verkopen. Voer deze beslissing uit voor eind 2019. Het Bestuur van HeidelbergCement heeft inmiddels besloten tot verkoop.

Credit Suisse

Industrie: financiële dienstverlening

Doel engagement:

Voorkomen van witwassen, omkoping en corruptie.

Specifieke eis:

Publiceer een anti-omkoping- en corruptiebeleid, inclusief een verbod op omkoping, corruptie, en het mogelijk maken van dergelijke betalingen.

Formosa Plastics

Industrie: plastic

Doel engagement:

Garanderen van de gezondheid en veiligheid van werknemers. Verbetering van het milieubeheer.

Specifieke eisen:

- Stel een gezondheids- en veiligheidsbeleid op volgens de richtlijnen van de International Finance Corporation (IFC) en kom met concrete maatregelen.
- Stel een milieubeleid op volgens de IFC-richtlijnen. Ontwikkel een gedetailleerd systeem of maatstaven voor milieukwesties als water, afval en koolstof.

Foto: junrong / Shutterstock.com

¹² De genoemde doelstellingen en eisen zijn onvolledige samenvattingen.

Volkswagen

Industrie: auto's

Doel engagement:

Verbetering van de bedrijfscultuur en meer onafhankelijkheid in de raad van commissarissen, waardoor er beter toezicht komt op de bedrijfsactiviteiten en een beter beloningsbeleid.

Belangrijkste eis:

Zorg voor meer onafhankelijkheid in de Raad van Commissarissen.

Foto: Jenson / Shutterstock.com

Foto: Mohd Razza Rozafisal / Shutterstock.com

Wilmar

Industrie: voeding (o.a. palmolie)

Doel engagement:

- Uitvoering van 'No Deforestation, No Peat, No Exploitation Policy'. Dit beleid is gericht op het bestrijden van ontbossing, het verbouwen van palmolie op veengrond en het voorkomen van uitbuiting.
- Draag bij aan het verbeteren van arbeidsomstandigheden in de palmolie-industrie.

Twenty-First Century Fox

Industrie: massamedia

Doel engagement:

Effectieve maatregelen tegen seksuele intimidatie en discriminatie.

Specifieke eisen:

- Geef bewijs van een effectieve, anonieme klachtenprocedure, die expliciete garanties geeft dat de werknemer die melding maakt niet wordt bestraft.
- Verbeter de bedrijfscultuur, onder andere door trainingen en informatie aan te bieden over het beleid tegen discriminatie en seksuele intimidatie.

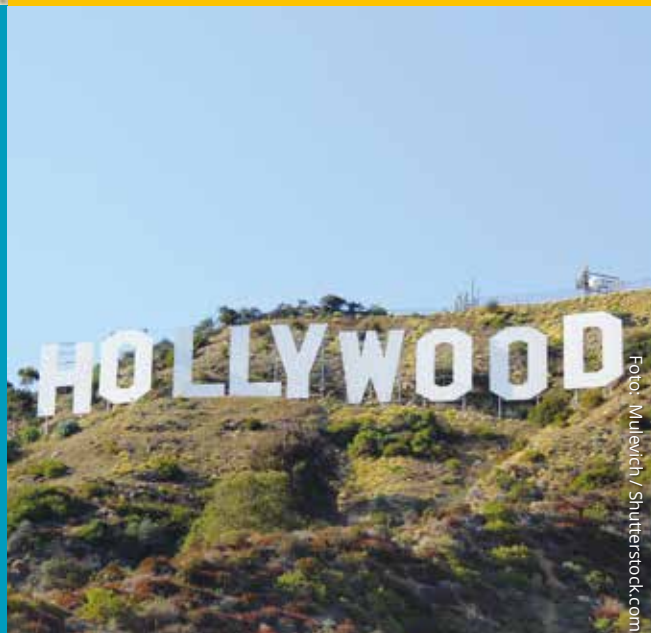

Foto: Mulevich / Shutterstock.com

4. Uitsluiting

Er zijn bedrijven, landen en producten waarin wij sowieso niet willen beleggen. Deze staan op onze uitsluitingslijst. In 2018 besloot ABP te stoppen met beleggen in tabak en kernwapens en zijn alle belangen hierin verkocht.

➔ **ABP heeft extra criteria ontwikkeld om bedrijven uit te sluiten van belegging**

➔ **In 2018 leidde dit tot de uitsluiting van tabak en kernwapens**

➔ **Bij de landen werd Zuid-Soedan toegevoegd aan de uitsluitingslijst**

Het uitsluitingsbeleid van ABP, dat in 2007 is opgesteld, houdt in dat we niet beleggen in producenten van wapens die verboden zijn volgens internationale verdragen die Nederland heeft ondertekend. Concreet gaat het om bedrijven die betrokken zijn bij het maken van clusterbommen, anti-persoons(land)mijnen en chemische en biologische wapens. Kernwapens die onder het Non-proliferatieverdrag verboden waren, sloten we al uit. Volgens dit verdrag uit 1970, dat Nederland heeft ondertekend, mogen slechts vijf landen kernwapens bezitten, namelijk de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Rusland en China.

Nieuwe productuitsluitingen: tabak en kernwapens

We hebben extra criteria ontwikkeld om een bedrijf uit te sluiten van belegging. Als aan deze vier criteria wordt voldaan, leidt dat tot productuitsluiting.

- Het product is per definitie schadelijk voor mensen.
- We kunnen daar met onze invloed als belegger niets aan veranderen.
- Er zijn geen nadelige gevolgen als het product er niet meer zou zijn.
- Er is een wereldwijd verdrag gericht op het uitbannen van het product.

Wij kunnen producenten niet aansporen om gezonde sigaretten te maken.

Op basis van deze criteria besloot ABP begin 2018 te stoppen met beleggen in tabaksfabrikanten. De maatschappij kan immers prima zonder tabak en wij kunnen producenten niet aansporen om 'gezonde' sigaretten te maken. Ook besloten we te stoppen met beleggen in (alle) bedrijven die betrokken zijn bij de productie van (belangrijke onderdelen van) kernwapens.

In de loop van 2018 hebben we al onze beleggingen in tabak en kernwapens verkocht. De circa € 4 miljard die de verkoop heeft opgeleverd, is wereldwijd in diverse andere sectoren belegd. We hebben het effect van deze operatie op rendement en kosten onderzocht. De kosten lagen grotendeels in lijn met de verwachtingen. De afbouw van de belangen in tabak en kernwapens had een positief effect op het rendement over de verkoopperiode.

Eind 2018 stonden in totaal 150 beursgenoteerde ondernemingen op grond van hun producten op onze uitsluitingslijst.¹³

Uitsluiting van landen

Wanneer de VN-Veiligheidsraad een land straft met een wapenembargo, beleggen we niet langer in staatsleningen van dat land. In 2018 werd Zuid-Soedan toegevoegd aan onze uitsluitingslijst. Daarop staan nu elf landen.

Bedrijven die zich niet houden aan wereldwijde afspraken

We willen dat de bedrijven waarin we beleggen de principes respecteren van de UN Global Compact op het gebied van mensenrechten, arbeidsvoorwaarden, milieu en het tegengaan van corruptie. Handelt een bedrijf in strijd met deze uitgangspunten? Dan kunnen we het bedrijf op onze uitsluitingslijst zetten als het niet lukt om via een dialoog aan te zetten tot voldoende verbeteringen.

Op dit moment staan er drie bedrijven op onze uitsluitingslijst vanwege schending van de UN Global Compact: het Chinese energiebedrijf PetroChina, het Japanse energiebedrijf Tokyo Electric Power Company en de Amerikaanse supermarktketen Walmart.

¹³ www.abp.nl/images/uitsluitingenlijst_januari_2019.pdf. Externe vermogensbeheerders passen ons uitsluitingsbeleid ook toe op niet-beursgenoteerde bedrijven. De (niet-uitputtende) lijst die daarvoor wordt gebruikt, omvat nog eens 110 bedrijven. Externe beheerders hoeven het uitsluitingsbeleid niet toe te passen op niet-beursgenoteerde beleggingen die al in de portefeuille zaten vóór invoering van het uitsluitingsbeleid (of delen daarvan). Ook zijn indexbeleggingen en ETF's (beleggingsinstrumenten die een index volgen) uitgesloten. We kunnen voor ruim 99% van de beleggingsportefeuille garanderen dat er geen aandelen en obligaties in voorkomen van bedrijven op onze uitsluitingslijst.

5. Bijdragen aan de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen

Eind 2018 had ABP € 55,5 miljard belegd in ondernemingen die bijdragen aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties.

➔ ABP heeft circa 14% van het totale vermogen belegd in de duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN

➔ Vastgoed en green bonds dragen fors bij aan deze duurzame beleggingen

➔ Ruim € 4,9 miljard is geïnvesteerd in hernieuwbare energie

ABP heeft zich ten doel gesteld om in 2020 € 58 miljard aan beleggingen te hebben die niet alleen een goed rendement bieden, maar ook bijdragen aan de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Goals: SDG's).¹⁴ Dit zijn doelstellingen gericht op een betere, leefbare wereld, zoals het beëindigen van armoede, het terugdringen van ongelijkheid en het beschermen van het milieu. Voor beleggingen in hernieuwbare energie (onderdeel van SDG 7 - Betaalbare en schone energie) is er een aparte doelstelling van € 5 miljard. Eind 2018 hadden we ruim € 4,96 miljard belegd in hernieuwbare energie.¹⁵

Samen met pensioenfondsen PFZW en uitvoerder PGGM hebben ABP en onze uitvoerder APG een raamwerk ontwikkeld om te bepalen welke ondernemingen met hun producten en diensten bijdragen aan de duurzame

VN-ontwikkelingsdoelen.¹⁶ Deze beleggingen noemen we *Sustainable Development Investments* (SDI's). Net als alle andere beleggingen in onze portefeuille moeten SDI's voldoen aan onze criteria voor rendement, risico en kosten. Als een bedrijf een reële bijdrage levert aan het behalen van de SDG's, zien we dit als een belangrijk voordeel en een extra argument om in dat bedrijf te beleggen.

Innovatie: SDI's selecteren met kunstmatige intelligentie

Om vast te stellen of een onderneming voldoende bijdraagt aan de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen, moeten we criteria vaststellen en op basis daarvan veel keuzes maken. In 2017 hebben we dit handmatig gedaan voor duizenden bedrijven. Het vergt grote inspanningen om dit elk jaar opnieuw te doen. Daarom heeft ENTIS, het data-analyseteam van onze vermogensbeheerder, een

¹⁴ Vóór 2017 definieerden we onze duurzame beleggingen als 'Beleggingen met een hoge duurzaamheidswaarde' (HDI's). Deze waren geïnspireerd op de voorgangers van de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen: de Millenniumdoelen. Sinds 2017 rapporteren we over SDI's. De doelstelling is hetzelfde gebleven: € 58 miljard belegd in de duurzame ontwikkelingsdoelen in 2020.

¹⁵ Voor meer informatie over onze beleggingen in hernieuwbare energie, zie hoofdstuk 6.

¹⁶ Meer informatie over dit raamwerk op www.apg.nl/en/publication/SDI%20Taxonomies/918

unieke methode ontwikkeld om met behulp van kunstmatige intelligentie SDI's te beoordelen.

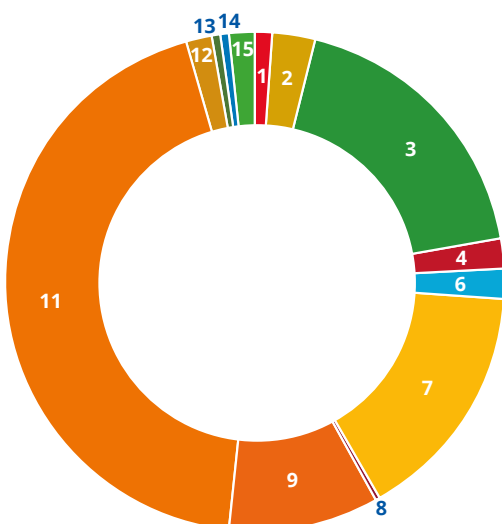
ENTIS gebruikt slimme algoritmes om te bepalen of beleggingen als SDI kunnen worden beschouwd. Dit gebeurt op basis van criteria die we zelf hebben opgesteld. Uiteraard blijft een menselijke hand nodig. Dat heeft onder andere

te maken met de kwaliteit van de beschikbare data en het feit dat de jarenlange ervaring van beleggings- en duurzaamheidsspecialisten bij het interpreteren van informatie niet zomaar door technologie kan worden vervangen. Eind 2018 had ENTIS alle 10.000 bedrijven waarin we via aandelen of obligaties kunnen beleggen in kaart gebracht.

DUURZAME ONTWIKKELINGS DOELEN

Beleggingen per SDG

1. Geen armoede: **0,74 miljard**
2. Geen honger: **1,58 miljard**
3. Gezondheid en welzijn: **10,2 miljard**
4. Goed onderwijs: **1,16 miljard**
6. Schoon water en sanitair: **0,96 miljard**
7. Betaalbare en schone energie: **8,66 miljard**
8. Fatsoenlijk werk en economische groei: **0,18 miljard**
9. Industrie, innovatie en infrastructuur: **5,41 miljard**
11. Duurzame steden en gemeenschappen: **24,69 miljard**
12. Verantwoorde consumptie en productie: **0,86 miljard**
13. Klimaatactie: **0,26 miljard**
14. Leven onder water: **0,41 miljard**
15. Leven op aarde: **0,78 miljard**

Verschafter van microkredieten naar de beurs

SDG 1 – Geen armoede

In 2018 ging ASA International, één van de grootste bedrijven op het gebied van microkrediet ter wereld, naar de beurs. Het is het eerste internationale bedrijf voor microkrediet met een beursnotering.

ABP was de afgelopen jaren de grootste belegger in ASA International en heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de groei van het bedrijf. In de tien jaar waarin ABP in ASA International heeft belegd, nam het aantal klanten toe van 150.000 naar zo'n twee miljoen. De belegging heeft een rendement opgeleverd dat aanzienlijk hoger is dan het gemiddelde van de portefeuille in de afgelopen 10 jaar.

ASA International is een voorbeeld van een belegging die bijdraagt aan SDG 1 - Geen armoede. Microkrediet voorziet in de vraag naar kleine leningen in ontwikkelingslanden. Het gaat om mensen met een laag inkomen, die beperkt of helemaal niet kunnen lenen van een reguliere bank. De leningen (van gemiddeld € 300) zijn vaak te klein om winstgevend te zijn voor gewone banken.

Vooraf vrouwen maken gebruik van microkrediet. Met een lening financieren ze bijvoorbeeld een eigen bedrijfje, waarmee ze hun leefomstandigheden en die van hun kinderen kunnen verbeteren. Door de beursgang kan ASA International meer mensen in ontwikkelingslanden van een kleine lening voorzien, en daarmee helpen een beter bestaan op te bouwen.

De versterking van de Afsluitdijk

SDG 13 – Klimaatactie

De versterking van de Afsluitdijk is nodig om Nederland tegen het water te blijven beschermen. In 2018 gunde Rijkswaterstaat deze opdracht aan consortium Level, waarin onder andere ABP via haar vermogensbeheerder APG participeert.

Foto: Tom Goossens / Shutterstock.com

Deze belegging in Nederlandse infrastructuur draagt bij aan SDG 13 - Klimaatactie. Hieronder valt ook het beperken van de gevolgen van klimaatverandering. Voor een land als Nederland, waarvan een groot deel onder de zeespiegel ligt, is dit extra belangrijk. De opwarming van de aarde leidt immers tot smeltende ijskappen en een stijging van de zeespiegel, waardoor de versterking van dijken meer dan ooit nodig is.

De werkzaamheden aan de ruim 85 jaar oude Afsluitdijk zijn begonnen in het najaar van 2018 en zullen in 2023 zijn afgerond. Nadat de dijk is opgeknapt, kan deze een storm weerstaan die statistisch eens in de tienduizend jaar voorkomt.

Dilemma: palmolie een SDI?

SDG 2 – Geen honger

Palmolie is een belangrijke bron van voeding en van werkgelegenheid op plaatsen waar ze wordt gewonnen. Tegelijkertijd kan de winning van palmolie negatieve gevolgen hebben voor mens en milieu. Hoe gaat ABP hiermee om?

Een belangrijk probleem met de palmolieproductie is ontbossing, dat een gevaar oplevert voor verschillende (beschermde) diersoorten. Ook zijn er diverse gevallen bekend van palmoliebedrijven die lokale bewoners intimideren en van hun land verdrijven of gebruik maken van kinderarbeid.

Aan de andere kant voorziet palmolie in 35% tot 40% van de wereldwijde vraag naar plantaardige oliën.¹⁷ Plantaardige oliën vallen onder de basisvoedingsmiddelen en palmolie is de goedkoopste variant, die ook nog eens drie tot vijf keer meer opbrengt per eenheid land dan andere oliën. Het is hierdoor een belangrijke voedingsbron voor arme bevolkingsgroepen en draagt bij aan duurzame VN-doelstelling 2 (Geen honger). Bovendien zijn naar schatting alleen al in Indonesië 14 miljoen mensen voor hun inkomen afhankelijk van de palmoliewinning.¹⁸

ABP voert stevige gesprekken met de palmolieproducenten in de beleggingsportefeuille. We hebben een team van lokale specialisten die ter plekke met de bedrijven spreken om ze aan te sporen tot een duurzamere productie van palmolie. We doen dit sinds 2011. Onze uitvoerder is een van de oprichtende leden van de PRI Investor Working Group on Sustainable Palm Oil. We vragen bedrijven onder andere om zich bij de Roundtable on Sustainable Palm Oil aan te sluiten. Deze organisatie ontwikkelt wereldwijde criteria voor duurzame palmolie.

Arcadis: Nederlandse voortrekker in duurzame doelen

SDG 6 – Schoon water en sanitair; SDG 9 – Industrie, innovatie en infrastructuur; SDG 11 – Duurzame steden en gemeenschappen; SDG 13 – Klimaatactie; SDG 15 – Leven op het land

Harde cijfers over bijdragen van bedrijven aan de duurzame VN-doelen zijn van groot belang om duurzaamheid in het gehele bedrijfsleven naar een hoger plan te brengen. Het Nederlandse bedrijf Arcadis heeft hierin een voortrekkersrol. Het publiceert, als een van de eerste bedrijven ter wereld, in het duurzaamheidsverslag welk percentage van de omzet bijdraagt aan de duurzame VN-doelstellingen. Werken aan duurzame oplossingen is voor Arcadis een kernactiviteit; 80% van de omzet is gerelateerd aan de duurzame VN-doelstellingen.

Arcadis helpt overheden en bedrijven wereldwijd op het gebied van water, milieu, infrastructuur en gebouwen, en

heeft een grote reputatie op het gebied van kustbescherming. Zo is het bedrijf betrokken bij de kustbescherming in New York en New Orleans. Ook in Nederland werkt Arcadis aan het klimaatbestendig maken van onze kust. Wat milieu betreft, biedt de onderneming expertise op het gebied van sanering en het energie-efficiënter en milieuvriendelijker maken van productieprocessen. Op het terrein van infrastructuur en gebouwen gaat het onder andere om het ontwerpen, begeleiden en realiseren van bouwprojecten waarin de energietransitie en circulair bouwen een belangrijke rol spelen. Zo is Arcadis betrokken bij het beeldbepalende duurzame bouwproject Wonderwoods, dat in de komende jaren in het centrum van Utrecht zal verrijzen.

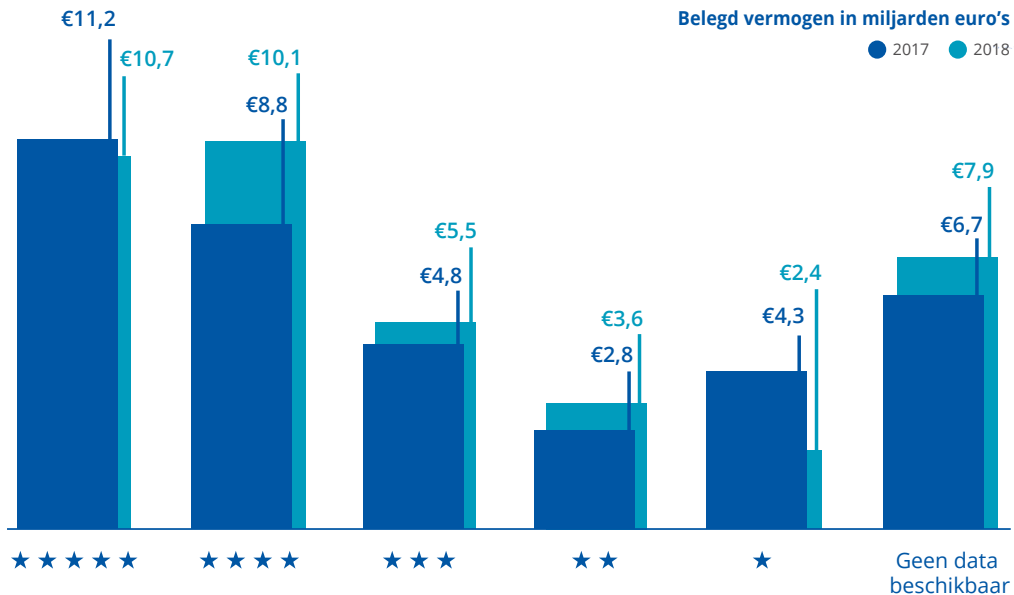
Wonderwoods: een gebouw met 'verticale bossen', dat wordt gebouwd in Utrecht

In september 2018 hebben APG en Arcadis met elkaar gesproken over de vraag of de onderneming gezien haar belangrijke positie op het gebied van duurzaamheid concrete cijfermatige informatie over de activiteiten op duurzaamheidsgebied kon gaan geven. Dit heeft bijgedragen aan het besluit van Arcadis om in de duurzaamheidsrapportage op te nemen hoeveel procent van de omzet is gerelateerd aan de duurzame VN-doelen.

¹⁷ CLSA (2018).

¹⁸ Golden Agri Palm Oil Industry factsheet. Bij de berekening is uitgegaan van vier personen per huishouden.

Hoe scoort ons vastgoed in het GRESB-onderzoek?

Recycling van staalstof

SDG 9 – Industrie, innovatie en infrastructuur;

SDG 12 – Verantwoorde consumptie en productie

ABP belegt in bedrijfsobligaties van Befesa. Dit Spaanse bedrijf is gespecialiseerd in het recyclen van staalstof en andere restproducten bij de productie van staal. Het bedrijf draagt bij aan het zorgvuldig omgaan met grondstoffen en het terugbrengen van afval. Met 17 recycling-fabrieken in zeven landen behandelt Befesa ruim 1,3 miljoen ton restafval per jaar. Hiervan maakt het ruim 600.000 ton nieuwe materialen.

Rusland. Vastgoed kwalificeert als SDI als het vier of de maximale vijf sterren krijgt in het jaarlijkse duurzaamheidsonderzoek van de *Global Real Estate Sustainability Benchmark* (GRESB).²⁰

Fondsen in onze portefeuille die een lagere beoordeling hebben, stimuleren wij om hun vastgoed te verbeteren zodat ze bij een volgende beoordeling ten minste vier sterren behalen. Ook bij partijen die al vier of vijf sterren hebben, dringen we aan op verdere verbeteringen, zodat de benchmark (de lat waarlangs gemeten wordt) steeds hoger komt te liggen.

Duurzaam vastgoed speelt een belangrijke rol

Het grootste deel van de SDI's is vastgoed. We hebben € 19,8 miljard¹⁹ belegd in duurzaam vastgoed, waarmee we fors bijdragen aan SDG 11 - Duurzame steden en gemeenschappen. Voorbeelden zijn East Village London, dat het Olympische dorp van 2012 in Londen omvormt tot een nieuw woongebied met winkels, bars en restaurants, en SATO, dat huurappartementen aanbiedt in Finland en

Wij streven ernaar dat al onze fondsen rapporteren aan GRESB. Op dit moment is dat bij 20% van de fondsen nog niet het geval. Dit betreft met name beursgenoteerd vastgoed. Voor onze directe beleggingen in vastgoedfondsen stellen we deelname aan GRESB verplicht. Ook moeten nieuwe beleggingen binnen drie jaar een beoordeling hebben van minimaal vier sterren. De scores van de fond-

¹⁹ Dit cijfer heeft betrekking op directe investeringen in vastgoed. De indirecte beleggingen via aandelen in beursgenoteerd vastgoed zijn hierin niet meegenomen.

²⁰ De GRESB-rating geeft aan hoe duurzaam een vastgoedonderneming is in vergelijking met de andere vastgoedondernemingen die door GRESB worden beoordeeld. Vastgoed dat tot de bovenste 20% behoort, krijgt vijf sterren. De 20% laagst scorende vastgoedondernemingen krijgen één ster. Meer informatie: <https://gresb.com/wp-content/uploads/2017/07/GRESB-RE-Scoring-Methodology.pdf>

sen waarin wij in 2018 belegd waren, staan in het overzicht op pagina 28.

In 2018 kregen wij van GRESB ook inzicht in het aandeel van onze vastgoedbeleggingen dat een duurzaamheids-certificaat heeft. Eind 2018 is dit circa 20% van alle vierkante meters die aan GRESB zijn gerapporteerd.

The Student Hotel gaat circulair

SDG 12 – Verantwoorde consumptie en productie

In de circulaire economie van de toekomst bestaat er geen afval. Dan hergebruiken we alles als grondstof voor nieuwe producten en gaan we zorgvuldig om met grondstoffen. Een van de beleggingen van ABP die actief willen bijdragen aan de circulaire economie is The Student Hotel. Deze hotelketen wil studenten moderne, inspirerende huisvesting bieden met de nieuwste (digitale) faciliteiten. Het wil dit doen op een duurzame manier, door onder andere voedselverspilling terug te brengen, het gebruik van verpakkingen te beperken en bedrijfskleding te recycleren.

Stevige groei green bonds

Onder onze SDI's bevinden zich eveneens veel *green, sustainable & social bonds* (hierna: 'green bonds'). Dit zijn obligaties uitgegeven door bedrijven en (semi-)overheidsinstellingen voor de financiering van sociale en duurzaamheidsprojecten. Op die manier leveren green bonds financieel én maatschappelijk rendement op. Eind 2018 hadden we 141 green bonds met een waarde van ruim € 5,5 miljard.

In februari 2018 belegden we € 360 miljoen in een green bond uitgegeven door de Belgische staat. De opbrengst wordt onder andere gebruikt voor de aanleg van windparken en een stelsel van snelle railverbindingen in de Brusselse regio. In oktober 2018 kochten we voor ruim

Hoe groeide onze portefeuille met green bonds?

2017 102 green bonds
t.w.v. € 3.485 miljoen

2016 59 green bonds
t.w.v. € 1.400 miljoen

2015 38 green bonds
t.w.v. € 800 miljoen

2014 13 green bonds
t.w.v. € 300 miljoen

€ 110 miljoen euro groene staatsobligaties van Ierland voor de financiering van onder andere duurzaam water- en afvalbeheer en projecten gericht op het verminderen van de gevolgen van klimaatverandering.

ABP belegt ook in green bonds van internationale instellingen, zoals de Wereldbank en regionale ontwikkelingsbanken als de African Development Bank en de Asian Development Bank. Met de opbrengsten worden projecten gefinancierd op het gebied van bijvoorbeeld scholing, hernieuwbare energie en duurzame infrastructuur.

TenneT is in Nederland het bedrijf met de grootste uitgifte van green bonds. In mei breidden we ons belang in obligaties van het bedrijf verder uit. TenneT investeert de komende jaren miljarden in onder andere de aansluiting van offshore-windparken in de Noordzee op het hoogspanningsnet.

Groene, duurzame en sociale obligaties

Onze beleggingen in green bonds groeien in alle opzichten; in zowel in Europa als daarbuiten, zowel voor bedrijfs- als voor staatsobligaties, en zowel voor financiering van initiatieven op het gebied van duurzaamheid (sustainable bonds) als maatschappij (social bonds) of een combinatie daarvan.

Schone energie in India

Wat: Solar Transmission Sector Project
Bond uitgegeven door Asian Development Bank

De betrouwbaarheid van het elektriciteitsnet in India laat veel te wensen over; 300 miljoen mensen hebben nauwelijks toegang tot stroom. Dit project voorziet in verbetering van het hoogspanningsnet en aansluiting van grootschalige zonneparken. Deze schone energie voorkomt jaarlijks 7 miljoen ton CO₂-uitstoot.

Aanpak verkeersinfarct Brussel

Wat: Gewestelijk ExpresNet (GEN)
Bond uitgegeven door Belgische staat

De regio-Brussel slijt dicht door het autoverkeer. GEN is een omvangrijk project voor snellere en frequentere verbindingen tussen Brussel en de voorsteden. Ook wordt reizen met trein, metro, tram en bus eenvoudiger door betere aansluiting van de dienstregeling en de invoering van een betaalkaart voor het hele hoofdstedelijke OV.

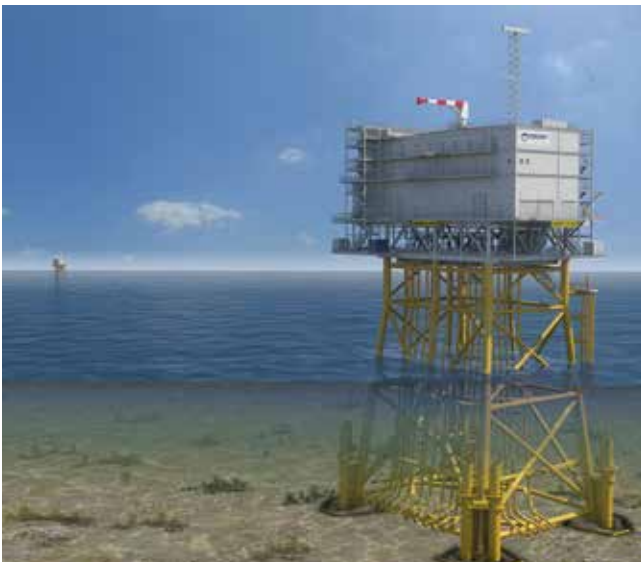
Foto: skyfish / Shutterstock.com

Toegankelijk onderwijs in Nigeria

Wat: Afe Bobale Universiteit
Bond uitgegeven door African Development Bank

In Nigeria kunnen vanwege capaciteitsgebrek 1 miljoen jonge talentvolle mensen niet studeren. Dit project zorgt voor een forse uitbreiding van de universiteit zodat in 2025 er twee keer zoveel studenten terecht kunnen. Er komen onder andere een ziekenhuis met 400 bedden voor de medische faculteit, een centrale bibliotheek, beter agrarisch onderwijs aan boeren in de omgeving en een kleine waterkrachtcentrale.

Voorsorteren op de energietransitie

Wat: Ontwikkeling hoogspanningsnet

Bond uitgegeven door TenneT

TenneT beheert het hoogspanningsnet en is de grootste uitgever van groene bedrijfsobligaties in Nederland. De opbrengsten van de groene obligaties worden gebruikt om offshore windparken aan te sluiten op het hoogspanningsnet van TenneT in Nederland en Duitsland. De offshore verbindingen van TenneT zijn onderdeel van de energietransitie in Nederland en Duitsland.

Betaalbaar wonen

Wat: Affordable Housing Bonds

Bond uitgegeven door Ned. Waterschapsbank (NWB)

De NWB verstrekt leningen aan Nederlandse woningcorporaties. Kerntaak van de corporaties is het bouwen, verhuren en beheren van betaalbare huurwoningen tot € 710 per maand (2018). Ook verhuren ze maatschappelijk vastgoed (zoals een wijkbibliotheek) en investeren ze in de leefbaarheid van wijken. Een deel van de financiering wordt gebruikt voor verduurzaming van woningen.

Parijs: OV van de toekomst

Wat: Grand Paris Express (GPE)

Bond uitgegeven door Franse staat

GPE is het grootste infrastructurele project van Europa. In de regio-Parijs komen vier nieuwe metrolijnen, 68 nieuwe stations en 200 kilometer extra spoorlijn. Ook worden twee bestaande metrolijnen verlengd. Op die manier wordt het autoverkeer teruggedrongen en krijgen de voorsteden een impuls voor ontwikkeling. GPE zal elke dag 2 miljoen reizigers vervoeren.

Foto: Hadrian / Shutterstock.com

6. Omgaan met klimaatverandering

De gevolgen van klimaatverandering worden steeds zichtbaarder. ABP is toonaangevend als het gaat om het in kaart brengen van klimaatrisico's en de mogelijke impact op onze beleggingen.

➔ Klimaatverandering brengt risico's en kansen met zich mee voor onze beleggingen

➔ De CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille is in 2018 verder gedaald

➔ Ook belegden we aanzienlijk meer in hernieuwbare energie

Zicht op klimaatrisico's

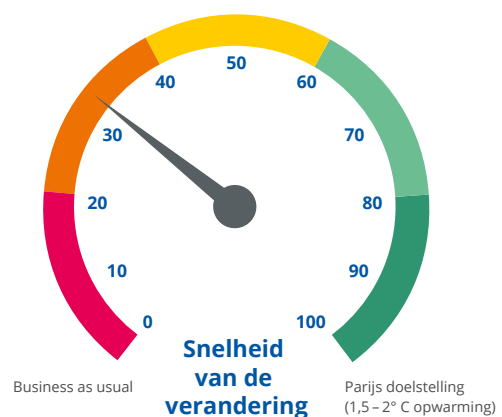
Hoe snel verloopt de energietransitie en welke gevolgen kan klimaatverandering hebben voor onze beleggingen? Uit onze analyse blijkt dat de energietransitie in het huidige tempo te langzaam gaat om de doelstelling van het Akkoord van Parijs – maximaal twee graden opwarming per 2030 – te halen. En dat klimaatverandering op steeds meer bedrijfssectoren grote impact zal hebben.

Om inzichtelijk te maken hoe snel de energietransitie verloopt, heeft ABP een klimaatdashboard ontwikkeld. We kijken daarbij naar 25 indicatoren, zoals de vraag naar olie en gas en beleggingen in hernieuwbare energie. Slechts vier indicatoren liggen op schema voor het realiseren van 'Parijs'.

De gevolgen van klimaatverandering zijn nu al zichtbaar en zullen in de toekomst verder toenemen. In oktober 2018 concludeerde het Internationale Klimaatpanel van de Verenigde Naties (IPCC) dat de aarde veel sneller opwarmt dan gedacht en dat zelfs bij 'slechts' 1,5 graad opwarming de risico's aanzienlijk groter zijn dan eerder werd aangenomen.²¹ Strenger beleid, zoals een serieuze

prijs voor elke ton CO₂ die wordt uitgestoten, is dan ook noodzakelijk.

Het klimaatdashboard

Ook voor beleggers heeft klimaatverandering gevolgen. Om tijdig maatregelen te kunnen nemen, wil ABP inzicht in de (mogelijke) impact op sectoren waarin wij beleggen. Daarom hebben we voor 26 sectoren in kaart gebracht

²¹ Het klimaatpanel stelt dat in dit scenario al onomkeerbare effecten kunnen optreden, zoals het smelten van de ijskappen en onherstelbare beschadiging van kwetsbare ecosystemen.

wat de verwachte impact is voor 2022, 2030 en 2040.²² Het gaat om kansen en risico's op het gebied van Beleid & Regelgeving (bijvoorbeeld CO₂-prijzen), Technologie & Markt (zoals de introductie van schone alternatieven), en Fysieke Impact (gevolgen van veranderde weerpatronen).²³

Bij de impact van klimaatverandering onderscheiden we vier clusters van sectoren: 'oplossingen' (bijvoorbeeld hernieuwbare energie), 'transitie' (bijvoorbeeld vastgoed), 'afnemend' (bijvoorbeeld steenkool) en 'neutraal' (bijvoorbeeld telecom). Vóór 2030 zien we in het '2 graden-scenario' al grote transitie's in bijvoorbeeld elektriciteitsopwekking, vastgoed en de auto-industrie. Richting 2040 neemt het aantal sectoren dat in hoge mate te maken krijgt met de gevolgen van klimaatverandering toe.

Doordat ABP in de hele wereld belegt en een zeer gespreide portefeuille heeft, verwachten we dat de gevolgen van klimaatverandering en de energietransitie zich geleidelijk doen gelden. Wel blijven we waakzaam voor plotselinge, onverwachte veranderingen. Ook nemen we nu al maatregelen om de portefeuille klimaatbestendig te maken:

- Bij het maken van beleggingskeuzes houden we rekening met de toekomstige kosten die een bedrijf door klimaatverandering moet maken, zoals stijgende prijzen voor CO₂-uitstoot.
- We beleggen minder in fossiele energie (bijvoorbeeld geen nieuwe beleggingen in steenkool) en juist meer in hernieuwbare energie.
- We gaan met bedrijven het gesprek aan over hun strategie voor de transitie naar een CO₂-arme economie.
- We hebben een doelstelling voor minder CO₂-uitstoot in de aandelenportefeuille in 2020.

Deze maatregelen leiden er enerzijds toe dat wij als pensioenfonds een bijdrage leveren aan de energietransitie en anderzijds dat onze beleggingsportefeuille minder kwetsbaar wordt voor de gevolgen van klimaatverandering.

In de toekomst zullen wij de analyse verder verfijnen. Een uitdaging daarbij is dat de fysieke risico's van klimaatverandering sterk lokaal bepaald zijn en daardoor niet op sectorniveau vastgesteld kunnen worden. Meer over de manier waarop wij rekening houden met klimaatverandering in onze beleggingskeuzes in bijlage 2.

ABP loopt voorop

ABP behoort wereldwijd tot de pensioenfondsen die in hun beleggingsbeleid het beste rekening houden met klimaatverandering. Dat blijkt uit onderzoek van het *Asset Owner Disclosure Project* (AODP), dat in juni 2018 verscheen.²⁴ Wij zien dit als erkenning dat ABP binnen de pensioensector voorop loopt bij het in kaart brengen van klimaatrisico's en kansen.

AODP publiceert jaarlijks de *Global Climate Index*. De ranglijst laat zien in hoeverre de honderd grootste pensioenfondsen in hun beleggingsbeleid rekening houden met de gevolgen en risico's van de opwarming van de aarde. ABP staat in deze lijst op de vierde plaats. Uit het onderzoek blijkt ook dat meer dan 60% van de pensioenfondsen niet of nauwelijks informatie geeft over de impact van klimaatverandering op hun beleggingen.

In de lijst van de vijftig grootste vermogensbeheerders ter wereld, staat onze beleggingsorganisatie APG bovenaan. APG heeft als enige vermogensbeheerder de hoogste (AAA) beoordeling.

Beleggingen in hernieuwbare energie

Het is onze doelstelling om in 2020 € 5 miljard belegd te hebben in hernieuwbare energie, zoals energie uit wind, zon en aardwarmte. Schone energie is een van de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen (meer over deze doelen in hoofdstuk 5).

Onze beleggingen in hernieuwbare energie zijn in 2018 verder toegenomen. Eind 2018 hadden we hier € 4,96 miljard in belegd.²⁵ Eind 2017 was dat nog € 4 miljard.

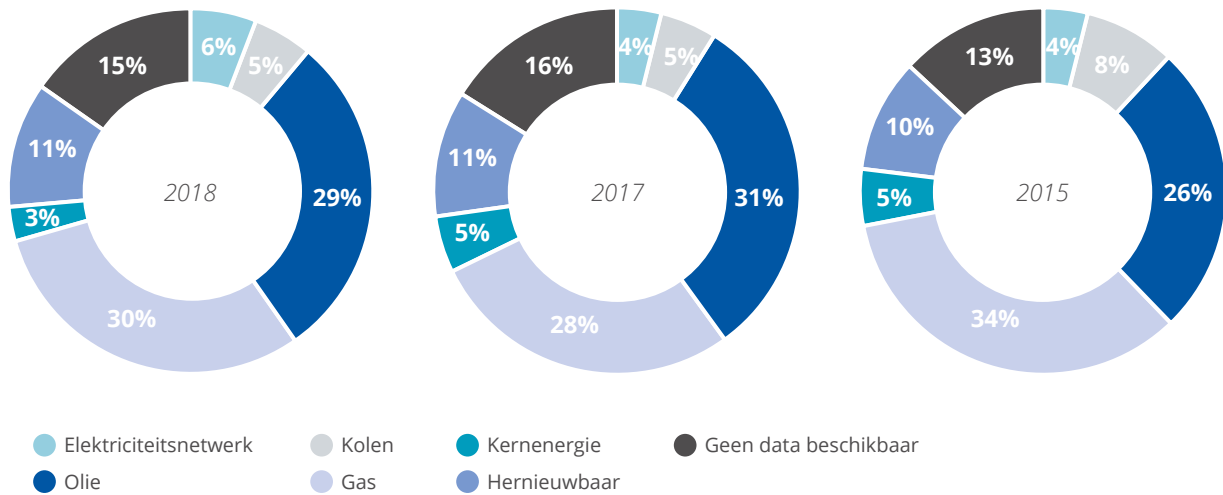
²² Samen vertegenwoordigen deze sectoren ruim de helft van de waarde van onze beleggingsportefeuille.

²³ Binnen deze drie categorieën onderscheiden we in totaal 44 soorten klimaatrisico's en -kansen.

²⁴ https://aodproject.net/wp-content/uploads/2017/04/AODP-GLOBAL-INDEX-REPORT-2017_FINAL_VIEW.pdf

²⁵ Bij de berekening van het aantal beleggingen in hernieuwbare energie rekenen we een bedrijf pas mee als ten minste een bepaald percentage van de productie is gerelateerd aan hernieuwbare energie. Ook rekenen we green bonds mee die investeren in hernieuwbare energie of hieraan gelieerde technologie. Denk bijvoorbeeld aan de green bond van TenneT, waarvan de opbrengsten onder andere worden gebruikt voor de aansluiting van offshore-windparken in de Noordzee op het hoogspanningsnet.

Hoe zijn onze energiebeleggingen verdeeld?

Eind 2018 bedroegen onze totale energiebeleggingen € 25,9 miljard. Dat is ongeveer gelijk aan het bedrag in het voorjaar van 2017. In het najaar van 2015 waren onze totale energiebeleggingen €20,6 miljard.

Een voorbeeld van de uitbreiding van onze beleggingen in hernieuwbare energie is de vergroting van ons belang (+ € 48 miljoen) in het Noorse bedrijf Småkraft in september 2018. Småkraft beheert meer dan honderd waterkrachtcentrales in Noorwegen. Door verdubbeling van de capaciteit moet de productie in 2020 genoeg zijn om 570.000 huishoudens van duurzame energie te voorzien. ABP is met een belegging van € 287 miljoen grootaandeelhouder van Småkraft.

Onze infrastructuurbeleggingen wekken ongeveer 4.700 GWh op aan duurzame energie. Uitgaande van een gemiddeld verbruik in Nederland van 3.500 kWh per huishouden per jaar voorzien deze beleggingen ongeveer 1,3 miljoen huishoudens een jaar lang van volledig groene energie.

In welke energiebronnen belegt ABP?

Onze totale beleggingen in de energiesector bedragen circa € 25,9 miljard. Eind 2018 bestaat 11% van onze energieportefeuille uit hernieuwbare energie.²⁶ Dit is vergelijkbaar met het vorige meetmoment in februari 2017. Het aandeel van de beleggingen in olie is gedaald

van 31% naar 29%, terwijl dat in gas toenam van 28% naar 30%. Het deel dat is belegd in kernenergie is gedaald van 5% naar 3%. Het percentage in steenkool is met 5% gelijk gebleven. Circa 15% van onze energieportefeuille kunnen wij niet toedelen aan een energiebron omdat de benodigde gegevens niet beschikbaar zijn. Sommige bedrijven rapporteren (nog) niet over hoe ze hun energie opwekken of rapporteren op een manier die niet vergelijkbaar is met de cijfers van onze dataleverancier.

Climate Action 100+

Samen met zo'n 310 andere grote beleggers voeren we druk uit op 161 grote bedrijven die wereldwijd verantwoordelijk zijn voor de meeste CO₂-uitstoot. Deze samenwerking bestaat sinds 2017 onder de naam Climate Action 100+.²⁷ De beleggers die meedoen hebben samen € 32 biljoen (32 met twaalf nullen) onder beheer; het is het grootste samenwerkingsverband waaraan wij ooit hebben deelgenomen. Door onze krachten te bundelen kunnen we effectief druk uitoefenen.

Climate Action 100+ richt zich op bedrijven in sectoren die veel CO₂ uitstoten, zoals transport, energie, landbouw en

²⁶ Dit getal wijkt af van de € 4,96 miljard gerapporteerd op p.33 door een verschil in rekenmethoden (zie ook voetnoot 25). Bij de berekening van de energiemix van de portefeuille, splitsen we de waarde van het bedrijf uit naar de diverse energiebronnen en wijzen we de betreffende percentages toe aan de energiebronnen in de mix. Er wordt dus een deel van de waarde van een bedrijf toegerekend aan een specifieke energiebron. We richten ons hier puur op energie, dus green bonds of producenten van windmolens worden hier niet in meegenomen.

²⁷ www.climateaction100.org

zware industrie. Daarbij wordt gekeken naar hun eigen uitstoot én naar die van leveranciers en afnemers.

Climate Action 100+ vraagt van bedrijven dat zij:

- een raamwerk ontwikkelen voor het vaststellen en volgen van klimaatrisico's en -kansen;
- maatregelen nemen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen;
- inzicht geven in de financiële risico's van klimaatverandering volgens de standaarden van de Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD).²⁸

In december kondigde Shell in een gezamenlijke verklaring met Climate Action 100+ aan dat de beloning van het topmanagement wordt gekoppeld aan de CO₂-doelstelling van het bedrijf. ABP had in de periode voorafgaand aan deze aankondiging hierover intensieve gesprekken met Shell gevoerd en aangedrongen op concrete doelen voor de korte en middellange termijn én koppeling van de doelstelling aan de beloning van het management.

Shell loopt wat betreft het stellen van concrete CO₂-doelstellingen voorop en kan als voorbeeld dienen voor andere bedrijven in de sector. Ook Total heeft toegezegd de uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen te verminderen.

Follow This-resolutie

ABP onthield zich op de aandeelhoudersvergadering van Shell in mei 2018 van stemming over de resolutie van Follow This, een platform dat Shell via de aandeelhouders wil bewegen om te verduurzamen. In deze resolutie eiste Follow This dat Shell zijn klimaatambities van november 2017 verder zou aanscherpen.

Wij waarderen het streven van Follow This om Shell te bewegen de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs te halen. Ook ABP levert daar een bijdrage aan: we vragen Shell een actieve rol te spelen in de energietransitie en concrete doelen te stellen voor de korte en middellange termijn.

Maar het was wat ons betreft niet nodig van Shell te eisen dat de pas net gestelde klimaatambitie alweer werd

herzien. Belangrijker is het dat Shell de ambitie waarmaakt en gaandeweg verder aanscherpt. Juist daarom hebben wij erop aangedrongen dat het bedrijf de ambitie voor het verminderen van de CO₂-uitstoot koppelt aan het beloningsbeleid.

Onze CO₂-voetafdruk

ABP bracht in kaart hoeveel CO₂ wordt uitgestoten door de bedrijven waarin we beleggen en hoeveel daarvan aan ons is toe te rekenen (CO₂-voetafdruk).²⁹ De CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen is in 2018 met 28% gedaald ten opzichte van het peiljaar 2014. Hiermee voldoen we aan onze doelstelling van 25% reductie in 2020.

Wij houden voortdurend zicht op de CO₂-voetafdruk van onze aandelenbeleggingen en kunnen daarmee rekening houden in de beleggingsbeslissingen. De beheerders van onze beleggingsportefeuilles krijgen elk jaar een plafond opgelegd voor de hoeveelheid CO₂ die bedrijven in hun deel van de aandelenportefeuille mogen uitstoten. Door dit plafond jaarlijks te verlagen, werken we stapsgewijs toe naar onze doelstelling.

Nationaal Klimaatakkoord

Op 21 december 2018 werd in Den Haag het nationale Ontwerp Klimaatakkoord getekend. Daarin staan afspraken tussen overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties over de manier waarop Nederland de klimaatdoelen van Parijs wil halen. Over het akkoord is onderhandeld aan 'sectortafels', elk met een eigen taakstelling op het gebied van CO₂-reductie.

Gerard van Olphen, bestuursvoorzitter van onze beleggingsorganisatie APG, leidde de bijdrage van de Nederlandse financiële sector aan het Klimaatakkoord. De financiële sector heeft van de overheid geen taakstelling gekregen als het om CO₂-vermindering gaat, maar heeft zich vrijwillig aangesloten bij het streven naar 49% minder uitstoot in 2030. Daarbij gaat het niet alleen om de eigen bedrijfsvoering (bijvoorbeeld energiezuinige kantoren) maar ook om de CO₂-voetafdruk van beleggingen en leningen.

²⁸ www.fsb-tcfd.org

²⁹ Voor het berekenen van de voetafdruk bepalen we wat ons aandeel is in de CO₂-uitstoot van de bedrijven waarin wij beleggen. We doen dat op 31 maart. We letten zowel op de uitstoot van de bedrijven zelf als op de uitstoot bij de productie van energie die door de bedrijven wordt ingekocht. Schommelingen in de aandelenkoersen hebben geen invloed.

Interview Herman Bots – Hoofd fundamentele aandelenbeleggingen

Sturen op minder CO₂ in de aandelenportefeuille

Hoe zorgt ABP ervoor dat de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille in 2020 met 25% is afgenomen? Door ons binnen sectoren te richten op de best presterende bedrijven als het om CO₂-vermindering gaat en door een verschuiving naar hernieuwbare energie, legt Herman Bots uit. Hij is Hoofd fundamentele aandelenbeleggingen bij onze beleggingsorganisatie.

Waarom kiest ABP voor deze aanpak?

"Je kunt er ook voor kiezen om voor de gehele aandelenportefeuille te streven naar 25% minder CO₂. Maar in sommige sectoren, zoals de farmaceutische industrie, is weinig winst te behalen. Daarom kiezen wij ervoor om voor sectoren die relatief veel uitstoten hogere doelstellingen te zetten en juist wat lagere voor sectoren waar de uitstoot toch al beperkt is."

Welke sectoren zijn grote uitstoters?

"Dan gaat het om sectoren waar veel fossiele energie wordt gebruikt, zoals aardolie en steenkool. Denk bijvoorbeeld aan fossiel gestookte elektriciteitscentrales, de mijnbouw en de chemische en staalindustrie. We kijken wat de uitstoot van het bedrijf is per euro die we erin beleggen. Door te beleggen in bedrijven die vergeleken met sectorgenoten weinig uitstoten, kunnen we de hoeveelheid CO₂ in onze aandelenportefeuille verminderen."

Waarom verkoopt ABP die sectoren niet?

"Het verkopen van hele sectoren is niet ons uitgangspunt. Wel streven we naar een verschuiving van fossiele energie naar hernieuwbare energie. Daarom beleggen we al jaren niet meer in nieuwe kolen centrales en hebben we bijvoorbeeld onze aandelen in het Duitse energiebedrijf RWE verkocht. Tegelijkertijd zijn we juist meer gaan beleggen in bedrijven als NextEra Energy, een van de grootste producenten van zonne- en windenergie."

Gaat sturen op minder CO₂ niet ten koste van het rendement?

"Het is onze overtuiging dat we zowel de CO₂-voetafdruk van onze aandelenportefeuille kunnen verminderen als de rendementsdoelstelling kunnen halen. NextEra Energy is een voorbeeld van een bedrijf dat niet alleen duurzaam is maar ook prima financiële resultaten behaalt."

Waarom is het belangrijk om te sturen op minder CO₂ in de portefeuille?

"ABP laat hiermee aan de bedrijven waarin we beleggen zien dat we de aanpak van klimaatverandering belangrijk vinden. Uiteindelijk gaat het erom dat bedrijven minder CO₂ gaan uitstoten. Op die manier wordt onze aandelenportefeuille vanzelf 'schoner'. Om dat te bereiken moeten we onze invloed als aandeelhouder blijven aanwenden en bedrijven aanzetten tot verbeteringen."

De financiële sector, waaronder de pensioenfondsen, wil ook verantwoordelijkheid nemen als het gaat om de financiering van de energietransitie. De taakgroep Financiering heeft de sectortafels inzicht gegeven in de mogelijkheden om initiatieven door de markt (dus met weinig of geen overheidsgeld) te financieren. Ook heeft de sector plannen om knelpunten bij de financiering op te lossen.

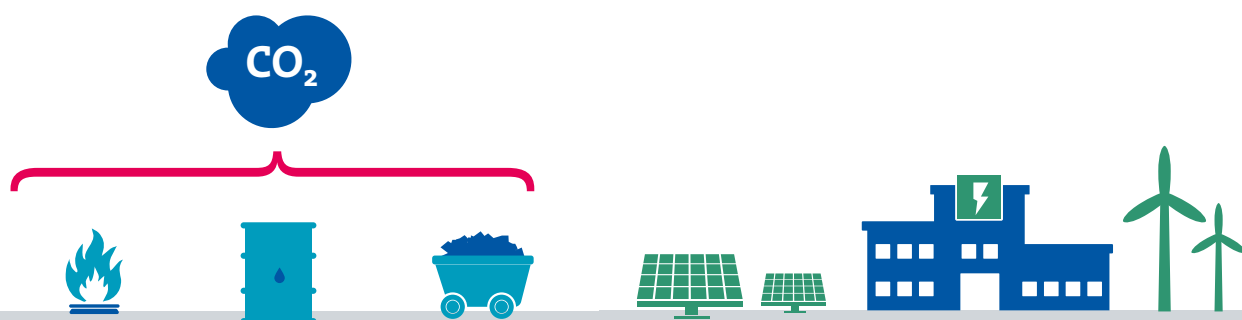
Aanpak van ontbossing

Ontbossing speelt een belangrijke rol bij de opwarming van de aarde; ongeveer 12% van alle CO₂-uitstoot is te wijten aan de kap van bomen. Bossen produceren zuurstof en halen CO₂ uit de lucht. Ook komen bij het kappen en verbranden van bossen broeikasgassen vrij.

ABP sloot zich in 2018 aan bij een initiatief van zeventig voedselproducenten en supermarktketens om de ontbos-

sing van het Braziliaanse Cerrado-gebied te stoppen. Dit savannegebied in het noorden van Brazilië is een van de belangrijkste en meest bedreigde ecosystemen ter wereld. Door ontginning voor uitbreiding van de landbouw is de afgelopen jaren een groot deel van de bossen verdwenen.

Door slimmer gebruik te maken van de beschikbare landbouwgronden kan de ontbossing van de Cerrado een halt worden toegeeroepen. Bedrijven die (als afnemer van producten uit het gebied) indirect bij het verdwijnen van de bossen betrokken zijn, sporen we aan om ontbossing in de toeleveringsketen uit te bannen. Samen met andere grote beleggers roepen we lokale producenten op te stoppen met het kappen van bomen en alleen nog bestaande landbouwgrond te gebruiken.

Beleggen in fossiele energie

Het is een onderwerp waarover we veel vragen krijgen: waarom belegt ABP nog in fossiele energiebronnen als olie en steenkool? Sommige deelnemers zien graag dat we onze beleggingen in 'fossiele' bedrijven verkopen ten gunste van hernieuwbare energie.

Deskundigen zijn het er over eens dat hernieuwbare energie voorlopig slechts beperkt aan de toeneemende vraag naar energie kan voldoen. Fossiele energie blijft dus nog een hele tijd nodig. Wel willen we dat fossiele bedrijven de omslag maken naar duurzame energie en hun CO₂-uitstoot drastisch verminderen.

Om die reden steken we veel tijd en energie – ook samen met andere beleggers – om bedrijven te bewegen zich vast te leggen op ambitieuze doelstellingen. De ontwikkelingen bij Shell en Total tonen

aan dat deze aanpak vruchten afwerpt. We willen dat bedrijven concrete doelen stellen voor CO₂-reductie en dat het management de gevolgen ondervindt als die doelstellingen niet worden gehaald.

Onze invloed gebruiken

Zouden we onze aandelen en obligaties in fossiele bedrijven verkopen, dan geven we weliswaar eenmalig een signaal af maar zijn we daarna onze invloed kwijt. Juist als betrokken aandeel- of obligatiehouder kunnen we onze invloed blijven aanwenden om bedrijven in de sector aan te zetten tot verduurzaming.

Op abp.nl publiceren we geregeld factsheets over onze duurzame dilemma's, zoals beleggen in steenkool- of teerzandbedrijven.

7. Mensenrechten en arbeidsomstandigheden

ABP wil dat de bedrijven waarin we beleggen de mensenrechten respecteren. In 2018 hebben we daarom verschillende bedrijven aangezet tot verbetering en initiatieven gesteund om misstanden in kwetsbare sectoren te voorkomen en aan te pakken.

➔ Met de 'Brooklyn Pledge' nemen we het voortouw bij de aanpak van misstanden in de kledingindustrie

➔ Mensenrechtenindex CHRB helpt om het bewustzijn van bedrijven te vergroten

➔ Onze thematische verbetertrajecten zijn gericht op problemen in kwetsbare sectoren

Het uitgangspunt voor ons beleid op het gebied van mensenrechten is de Global Compact³⁰ van de Verenigde Naties. Die omvat tien principes voor het handelen van bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsvoorwaarden, milieu en anti-corruptie. Hieronder vallen het respecteren van universele mensenrechten en het bestrijden van dwang- en kinderarbeid.

Mensenrechtenbenchmark

In november verscheen de tweede rapportage van de Corporate Human Rights Benchmark (CHRB).³¹ Hierin worden de mensenrechtenprestaties van 101 beursgenoteerde bedrijven in de kleding-, grondstoffen- en landbouwsector vergeleken. Schendingen van mensen- en

arbeidsrechten komen in die sectoren nog steeds voor. Wij stonden aan de wieg van de index.

De boodschap van het rapport is dubbel: aan de ene kant spant de meerderheid van de bedrijven zich nog duidelijk onvoldoende in om schending van mensenrechten te voorkomen en aan te pakken. Gemiddeld scoorden de bedrijven in de index slechts licht beter dan het jaar ervoor. Zo doet meer dan de helft van de kleding- en landbouwbedrijven weinig of niets om kinderarbeid te voorkomen. Hier blijft dus veel werk aan de winkel.

Aan de andere kant is er een kleine groep voorlopers. Deze geven andere bedrijven in hun sector het goede voorbeeld. ABP hoopt dat de jaarlijkse publicatie van de

³⁰ www.unglobalcompact.org

³¹ www.corporatebenchmark.org. Voor de ranglijst is gekeken naar bijvoorbeeld salarissen, werktijden, veiligheid en kinderarbeid. Ook wordt beoordeeld hoe bedrijven omgaan met beschuldigingen van mensenrechtenschendingen.

In de scheepsbouw komen geregeld ernstige ongevallen voor. Wij sporen scheepsbouwers en afnemers aan om de veiligheid op scheepswerven te verbeteren.

mensenrechtenindex bedrijven aanspoort om serieus werk te maken van mensenrechten en deze mee te nemen in de strategie van de onderneming.

Daarnaast is de ranglijst voor ons van belang om:

- inzicht te krijgen in de mensenrechtenprestaties van de bedrijven waarin we kunnen beleggen;
- het bewustzijn van bedrijven te vergroten;
- een aanknopingspunt te hebben om met bedrijven in gesprek te gaan over mensen- en arbeidsrechten en ze aan te zetten tot verbetering.

Ook draagt deze beoordeling bij aan het beperken van beleggingsrisico's; wanneer bedrijven hun beleid en procedures op orde hebben, lopen ze minder kans op boetes, straffen en reputatieschade door mensenrechtenschendingen.

Wat wil ABP bereiken?

In ons beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen staat wat we in 2020 willen bereiken op het gebied van mensenrechten. De focus ligt op drie deelgebieden: respect voor mensenrechten, veilige arbeidsomstandigheden en het tegengaan van kinderarbeid.

We hebben op het gebied van mensenrechten speciaal aandacht voor sectoren waarin zich vaak problemen rondom mensenrechten voordoen, zoals de kledingindustrie en de grondstofwinning. We noemen dit 'thematische engagements'. Bij de selectie van deze sectoren hebben de volgende afwegingen een rol gespeeld:

- Zijn wij in de sector belegd?
- Is de problematiek ernstig en heeft deze mogelijk impact op onze beleggingen?

- Verwachten we dat we bedrijven kunnen aanzetten tot verbeteringen?

Met bedrijven in deze sectoren proberen we afspraken te maken om tot verbeteringen te komen. Daarnaast vinden we het belangrijk dat bedrijven zich aansluiten bij initiatieven in hun sector om misstanden te voorkomen en aan te pakken.

Thema: eerlijke grondstoffen

Door de winning van grondstoffen kan de mensenrechtensituatie in bepaalde gebieden (verder) onder druk komen te staan. Dat geldt vooral voor instabiele regio's waar bedrijven het risico lopen betrokken te raken bij conflicten en daarmee verbonden mensenrechtenschendingen.

In 2018 benaderde ABP 25 bedrijven in de grondstoffensector over hun prestaties op het gebied van mensenrechten; twaalf daarvan zijn bedrijven die het laagste scoren (onderste 30%) in de mensenrechtenbenchmark. Het gaat om bedrijven die weliswaar beloven de mensenrechten te respecteren, maar tekortschieten als het om beleid en praktische uitvoering gaat.

Van alle betrokken bedrijven verwachten we dat ze een door het bestuur vastgesteld beleid ontwikkelen voor mensenrechten, inclusief de toezegging om onderzoek te doen, bestaande problemen aan te pakken en een klachtenprocedure in te stellen. Nornickel is een voorbeeld van een bedrijf dat duidelijk vooruitgang heeft geboekt. De Russische mijnbouwer heeft inmiddels een gepubliceerd mensenrechtenbeleid en rapporteert over mensenrechten in het duurzaamheidsverslag.

Wat kan duiden op risico's?	Voorbeelden	Mogelijke risico's	Wat verwachten wij?	Voorbeeld dialoog
Sector	telecom- en software	schending privacy van klanten; overheid vraagt om klantgegevens	bedrijf laat zien dat het bewust is van de risico's en toont bereidheid actie te ondernemen; heeft mensenrechten- en privacy-beleid	Facebook
	energie en mijnbouw	negatieve impact op lokale gemeenschap; excessief geweld om veiligheid te garanderen	bedrijf laat zien dat het bewust is van de risico's en toont bereidheid actie te ondernemen; heeft mensenrechten-beleid	Exxon Mobil
Land/regio	bedrijven actief in betwist gebied of landen waar mensenrechten worden geschonden	bedrijf kan (in)direct in verband worden gebracht met schending van mensenrechten	bedrijf laat zien dat het bewust is van de risico's en toont bereidheid actie te ondernemen; heeft mensenrechten-beleid	Heidelberg-Cement
Nieuws/incidenten	bedrijven in het nieuws vanwege bv. arbeidsomrust, ongevallen, discriminatie, landconflicten of kinderarbeid	Incidenten kunnen erop wijzen dat bedrijf processen niet op orde heeft en dat mogelijk mensenrechten worden geschonden	bedrijf neemt actie om problemen op te lossen, impact te beperken en kans op herhaling te verkleinen	Wilmar

Thema: mensenrechten in de ICT-sector

ICT-bedrijven beschikken over veel persoonlijke gegevens van hun klanten. Wanneer ze daar niet op de juiste manier mee omgaan, kan dat leiden tot schending van mensenrechten. Zoals het recht op privacy, vrijheid van meningsuiting en bescherming tegen discriminatie.

We richten ons op negen bedrijven in de sector. We verwachten dat zij tot op bestuursniveau aandacht hebben voor privacy en mensenrechten, openheid geven over hun beleid en uitvoering in de praktijk om deze rechten te beschermen, en met andere ICT-bedrijven samenwerken om te voorkomen dat digitale rechten worden geschonden.

Wij gingen in 2018 in gesprek met Facebook naar aanleiding van de ophef rondom de toegang van Cambridge Analytica tot persoonlijke data van gebruikers. We wilden weten hoe het bestuur toezicht houdt op de privacy en riepen Facebook op transparanter te zijn over het gebruik van persoonlijke data door derden (zoals adverteerders). Kort daarna versterkte Facebook het toezicht op de

naleving van data privacy door dit onderwerp expliciet te benoemen als verantwoordelijkheid van de audit-commissie van het Facebook-bestuur.

In 2018 gingen wij meermalen in gesprek met Equifax. Dat bedrijf was in 2017 getroffen door een datalek waardoor persoonlijke informatie van 143 miljoen mensen op straat kwam te liggen. Mede als gevolg hiervan heeft het bedrijf concrete doelstellingen op het gebied van cyberveiligheid vastgesteld en die gekoppeld aan de bestuursbeloningen. Ook worden technologie en cyberveiligheid bij het bedrijf nu gecontroleerd door een externe accountant.

ABP gaf steun aan een voorstel op de algemene aandeelhoudersvergadering van Apple om op bestuursniveau een mensenrechtencommissie te benoemen. Apple richt zich vooral op mogelijke mensenrechtenschendingen bij leveranciers, maar loopt ook zelf risico door het delen van gebruikersdata met overheden. Daarom vinden wij het goed dat het bestuur van Apple directe verantwoordelijkheid neemt voor deze risico's.

Thema: misstanden in de kledingindustrie

Naar schatting werken er wereldwijd 70 miljoen mensen in de kledingindustrie. Helaas komen in de sector nog altijd vaak slechte arbeidsomstandigheden voor; in veel productiebedrijven is het onveilig en worden de arbeiders onderbetaald.

In december 2018 introduceerde ABP de Brooklyn Pledge to Accelerate Change. Hiermee vragen wij kledingbedrijven concrete actie te ondernemen op 57 aanbevelingen, zoals het verbeteren van de rechten van medewerkers, het aanscherpen van het leveranciersbeleid en het vergroten van het consumentenbewustzijn. Dit initiatief is opgezet met Brooklyn Fashion + Design Accelerator (BF+DA), een instituut voor ethische mode. Diverse institutionele beleggers hebben inmiddels steun betuigd.

ABP wil dat kledingbedrijven en hun leveranciers bewust bezig zijn met veiligheid en eerlijke arbeid. Daarom gaan we daarover in gesprek. Tussen 2015 en 2018 hebben we hierover contact gehad met 19 kledingbedrijven. Dat leidde bij vrijwel alle bedrijven tot het aanscherpen van het inkoopbeleid en de controle daarop, en bij sommige bedrijven tot het beperken van het aantal leveranciers.

Samen met andere grote beleggers publiceerden wij in september 2018 een verklaring waarin we pleiten voor voortzetting van het werk van de organisatie achter het

Bangladesh Akkoord. Dit akkoord voorziet sinds 2013 in onafhankelijke veiligheidsinspecties van textielfabrieken in Bangladesh. ABP heeft vanaf het begin steun aan dit initiatief gegeven. De toekomst van het Bangladesh Akkoord is onzeker na het oordeel van het hooggerechtshof in Bangladesh dat de organisatie die de controles uitvoert haar kantoor in het land moet sluiten.

Thema: veiligheid in de scheepsbouw

In de scheepsbouw vinden relatief veel dodelijke ongevallen plaats. Daarom vragen we van scheepsbouwers dat ze het belang van veiligheid publiekelijk onderkennen en dat ze een beleid hebben om de veiligheid te verbeteren. Ook willen we dat bedrijven open zijn over hun veiligheidsprestaties en meedoen aan sectorinitiatieven om de veiligheid te verhogen.

De scheepsbouw kreeg de laatste jaren te maken met sterk teruglopende orders en inkomsten. Het aantal bedrijven liep (en loopt nog steeds) terug. In die omstandigheden is het een uitdaging om veiligheid hoog op de agenda van de scheepsbouwers te krijgen. Wij richten onze inspanningen op acht scheepsbouwers (alle in Azië) en vier grote afnemers van schepen.

Ondanks de uitdagende omstandigheden worden er successen geboekt. Vooral bij de Koreaanse scheepsbouwers zien we vooruitgang. Samsung Heavy Industries heeft na de aanscherping van het veiligheidsbeleid verdere stappen gezet om de veiligheid te verbeteren. Hyundai Heavy Industries heeft de veiligheidsprocedures aangescherpt en geeft meer openheid over ongelukken en veiligheidsissues.

De betrokkenheid van enkele grote afnemers van schepen is cruciaal. Vanaf het moment dat wij ons gingen richten op veiligheid in de scheepsbouw, spoorden wij de afnemers aan om veiligheid structureel aan de orde te stellen bij hun leveranciers. De afnemers – waaronder Shell en andere oliemaatschappijen – hebben dat voortvarend opgepakt. Een voorbeeld is de gezamenlijke veiligheidsstandaard die zij voor de Koreaanse scheepsbouwers hebben ontwikkeld.

Het kan zijn dat we ter plekke poolshoogte nemen om de veiligheidssituatie te bekijken. In het najaar van 2018 bezochten we de Koreaanse scheepsbouwer Samsung Heavy Ind.

Gedeelde ambitie

“Als een van de grootste beleggers die bij het beleggen rekening houdt met mensenrechten, speelt ABP een unieke rol bij het aansporen van bedrijven om het juiste te doen. We delen de ambitie om te komen tot betere arbeidsomstandigheden in de kledingindustrie. Als ABP de uitkomsten van onze onderzoeken ter sprake brengt bij een grote modeketen, is het lastiger voor dat bedrijf om onze oproep tot verandering naast zich neer te leggen.”

Arvind Ganesan, Directeur ondernemen en mensenrechten van Human Rights Watch

In sommige sectoren komt veel kinderarbeid voor. Onze inspanningen om kinderarbeid aan te pakken, richten zich onder andere op de kobaltwinning en de cacaoindustrie.

Met de Brooklyn Pledge to Accelerate Change zetten we ons in voor veilige arbeidsomstandigheden en eerlijke arbeid in de textielindustrie.

Thema: veiligheid in infrastructuur

ABP wil kunnen beoordelen of onze beleggingen in infrastructuur voldoende aandacht geven aan veilige en gezonde werkomstandigheden en het milieu. Onze doelstelling is dat in 2020 minstens de helft van onze infrastructuurbeleggingen meedoet aan het jaarlijkse onderzoek van GRESB Infra, waarvan ABP een van de initiatiefnemers is.

In dat onderzoek worden de prestaties vergeleken van infrastructuurbeleggingen op het gebied van veiligheid en duurzaamheid. Dit gebeurt zowel op het niveau van de fondsen als op dat van de afzonderlijke beleggingen, zoals (tol)wegen, schoolgebouwen, (lucht)havens, wind- en zonneparken. In 2018 deden 52% van onze individuele beleggingen (op basis van belegd vermogen) mee aan dit onderzoek (2017: 43%).

Thema: arbeidsomstandigheden kobalt

In november 2018 richtte de internationale vereniging voor verantwoorde beleggers (PRI) een werkgroep op die bedrijven aanzet tot verbetering van de mensenrechten- en arbeidssituatie bij de kobaltwinning. ABP heeft zitting genomen in de adviescommissie en is actief betrokken bij de initiatieven van deze werkgroep.

Kobalt is een onmisbare grondstof voor batterijen en accu's in bijvoorbeeld mobiele telefoons en elektrische auto's. De vraag naar deze grondstof is de afgelopen jaren sterk gestegen. Door het toegenomen belang van kobalt is ook de aandacht voor misstanden bij de winning gegroeid.

ABP bracht in 2016 een samenwerking van twintig grote beleggers tot stand voor het tegengaan van kinderarbeid bij de winning van kobalt in Congo, waar 60% van de wereldwijde productie vandaan komt. Via dit samenwer-

kingsverband wordt druk uitgeoefend op dertien grote elektronica-, auto- en batterijproducenten. We willen dat ze in beeld brengen waar hun kobalt vandaan komt en maatregelen nemen als ze kinderarbeid op het spoor komen.

Na een moeilijke start zien we dat het bewustzijn en de transparantie bij de afnemers van kobalt toenemen. Zo vermeldt Apple alle kobaltmelters die aan het bedrijf leveren en wordt kinderarbeid in de leveranciersketen actief opgespoord. Renault maakte in 2018 bekend met welke kobaltmelters het zaken doet en kondigde controles aan. Samsung Electronics en batterijfabrikant Samsung SDI startten in november 2018 samen met andere bedrijven een proefproject voor verbetering van de kleinschalige mijnbouw en de lokale leefomstandigheden.³²

Thema: kinderarbeid in de cacaosector

Van de grote bedrijven in de chocolade- en cacao-industrie verwachten we dat zij kinderarbeid op de plantages tegengaan en zich publiekelijk vastleggen op het uitbannen ervan. Ook willen we dat ze beleid ontwikkelen voor het opsporen van kinderarbeid, rapporteren over hun inspanningen en een groter deel van hun cacao duurzaam produceren. Daarnaast vragen we aandacht voor de rol die onderwijs kan spelen bij het tegengaan van kinderarbeid.

Vooraf in West-Afrika (waar 70% van de wereldwijde cacao-productie vandaan komt) werken boeren doorgaans op zeer kleine plantages. Lage opbrengsten zorgen ervoor dat ze geen betaalde krachten kunnen inhuren en vaak een beroep moeten doen op (hun eigen) kinderen.

In een poging het probleem bij de bron aan te pakken, heeft een aantal cacao-bedrijven zich in 2015 verenigd in Cocoa Action.³³ De samenwerking is gericht op het verhogen van de productiviteit en het versterken van de lokale gemeenschappen die cacao produceren. Daaronder valt ook het verbeteren van onderwijs en het ontwikkelen van controles om kinderarbeid te voorkomen. De meeste cacao-bedrijven hebben intussen zulke controles ingevoerd.

Wij richten ons op de vijf grote afnemers van cacao (zoals Nestlé en Mondelez) en grote handelaren (zoals Barry Callebaut). Enkele resultaten die Cocoa Action heeft bereikt::

- Cacaoleverancier Barry Callebaut wil in 2025 kinderarbeid uit de hele keten hebben uitgebannen.
- Hershey's heeft de doelstelling in 2020 alleen nog maar gecertificeerde cacao te kopen.
- Nestlé en Mondelez hebben inmiddels uitgebreide systemen voor het controleren en uitbannen van kinderarbeid in honderden lokale gemeenschappen die cacao produceren.

³² Het project richt zich op een lokale mijn in Congo en wordt naast de genoemde bedrijven ondersteund door BMW en BASF. Doel van het project – dat gedurende drie jaar loopt – is om ervaring op te doen voor het verbeteren van de leef- en werkomstandigheden in omliggende gemeenschappen, zodat dit later ook op andere plaatsen kan worden toegepast. Circa 20% van de kobaltwinning in Congo komt voor rekening van kleinschalige mijnbouw.

³³ www.worldcocoaoundation.org

8. Goed ondernemingsbestuur

Bedrijven presteren beter als ze goed worden bestuurd, zeker op de lange termijn. Wij zien goed ondernemingsbestuur als een voorwaarde voor duurzaam en verantwoord ondernemen.

➔ We hebben in 2018 op 4.731 aandeelhoudersvergaderingen gestemd over 49.696 voorstellen

➔ We stemden tegen 42% van de beloningsvoorstellen

➔ Belangrijke thema's in 2018: beloning, diversiteit en de aanpak van witwassen

ABP heeft in 2018 goed ondernemingsbestuur gestimuleerd door op duizenden aandeelhoudersvergaderingen te stemmen en met 366 bedrijven in gesprek te gaan. In totaal hebben we in 2018 over ruim 49.000 voorstellen en resoluties gestemd. We kunnen aan zoveel stemmingen meedoen omdat we bij standaard agendapunten die geen bijzondere aandacht vereisen gebruik maken van een stemadviesbureau. Dat stemt namens ons en in lijn met ons stembeleid. Voor voorstellen of stemmingen bij ondernemingen die wel onze speciale aandacht hebben, stemmen we zelf.

Stemmen over beloningen

Een belangrijk onderdeel van goed ondernemingsbestuur is een verantwoord beloningsbeleid. Te hoge beloningen voor bestuurders kunnen leiden tot toenemende ongelijkheid, sociale onvrede en maatschappelijke instabiliteit.

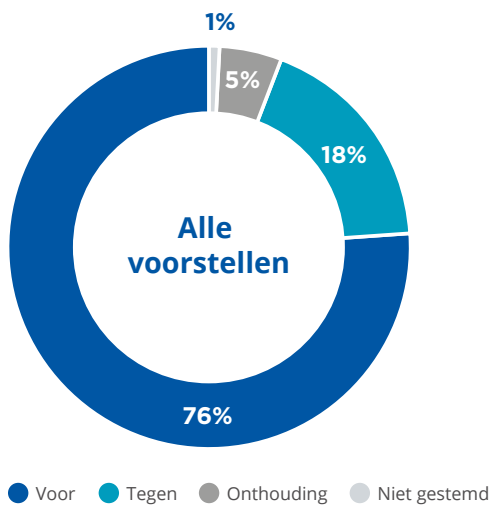
Wij vinden dat het beloningsbeleid voor bestuurders in lijn moet zijn met het algemene beloningsbeleid voor alle werknemers van het bedrijf. Het bedrijf moet in het jaar-

verslag duidelijk vermelden hoe het omgaat met beloning, wat de doelstellingen zijn en welke prestaties moeten worden behaald voordat een beloning of bonus wordt uitbetaald.

In 2018 zijn we samen met andere pensioenbeleggers in gesprek gegaan met twaalf bedrijven met hoge beloningen en een onduidelijk verband tussen beloningen en prestaties. Dit zijn bedrijven – zoals Oracle, IBM en American Express – waarin deze groep beleggers aanzienlijke belangen heeft. De gesprekken zijn begonnen in 2018 en zullen doorgaan in 2019.

In 2018 stemden we op 1.396 aandeelhoudersvergaderingen over 1.515 beloningsvoorstellen. Bij 56% van de voorstellen was dit een stem voor, bij 42% tegen. Dit is vergelijkbaar met de percentages over 2017. Belangrijke redenen om tegen te stemmen waren: te royale vertrekregelingen, onvoldoende relatie tussen beloning en geleverde prestatie, en onduidelijke prestatie maatstaven.

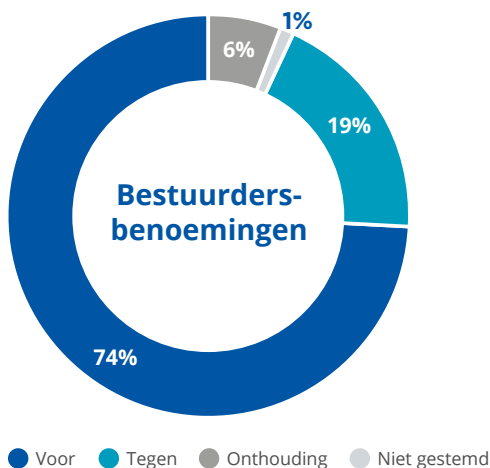
Hoe stemden we over alle 49.696 voorstellen?

Hoe stemden we over 1.515 beloningsvoorstellen?

Hoe stemden we over 18.978 bestuurders?

Een stem tegen een beloningsvoorstel van Van Lanschot Kempen

We stemden tegen een voorstel voor de verhoging van de beloning van de CEO van vermogensbeheerder Van Lanschot Kempen. Volgens het bedrijf lag de voorgestelde beloning onder het marktgemiddelde. Wij stelden vraagtekens bij de gebruikte vergelijkingsgroep, waarin veel grotere partijen dan Van Lanschot Kempen waren opgenomen. Daarnaast was de beloning in het verleden ook al sterk gestegen. Ondanks diverse gesprekken die wij met het bedrijf voerden, werd het beloningsvoorstel toch aangenomen. Dit kwam doordat de onderneming een stichting van certificaathouders heeft met stemrecht op alle aandelen die niet op de aandeelhoudersvergadering vertegenwoordigd zijn. Andere stemmers waren in meerderheid tegen.

Stemmen over bestuurders

Ook een evenwichtige samenstelling van het bestuur is een belangrijke voorwaarde voor goed ondernemingsbestuur. Als wij stemmen over de benoeming van nieuwe bestuurders, kijken wij of er een goede balans is tussen het aantal uitvoerende en niet-uitvoerende (toezicht-houdende) bestuurders. Ook moet de meerderheid van de niet-uitvoerende bestuurders onafhankelijk zijn. Alle bestuurders moeten de juiste kennis en vaardigheden hebben en regelmatig worden getraind.

Wij verwachten dat bestuurders zich elke vier jaar kandidaat stellen voor herbenoeming; zitten ze langer dan twaalf jaar in het bestuur, dan moeten ze zich bij voorkeur jaarlijks kandidaat stellen. Bij grotere bedrijven, en vooral bedrijven in industrieën met een grote impact op mens en milieu, verwachten wij dat er op bestuursniveau een verantwoordelijke wordt aangesteld voor duurzaamheidsvraagstukken.

Interview Paul Andriessen – Senior portefeuillemanager ontwikkelde aandelenmarkten APG

Een tegenstem bij Clariant

Als portefeuillemanager aandelen is Paul Andriessen nauw betrokken bij het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Zo stemden we in 2018 op zijn advies tegen een benoemingsvoorstel van het Zwitserse Clariant, een producent van fijn-chemicaliën.

Wat hield het voorstel in?

“Er lag een bestuursvoorstel om vier kandidaten, voorgedragen door partnerbedrijf SABIC, tot niet-uitvoerend bestuurslid te benoemen. SABIC is een groot chemisch bedrijf met een belang van 24,99% in Clariant.”

Wat was jouw bezwaar?

“Ik was het niet eens met de disproportionele vertegenwoordiging van SABIC in het bestuur, dat uit twaalf leden zou gaan bestaan. Ook vond ik het te vroeg om al nieuwe bestuurders te benoemen, aangezien de financiële details van een belangrijke deal tussen de twee ondernemingen nog moesten worden uitgewerkt. De door SABIC voorgedragen bestuursleden zouden hier dan invloed op kunnen uitoefenen.”

Had het effect?

“Ik heb mijn zorgen met de onderneming besproken. Maar ondanks onze tegenstem tegen de benoeming, is het bestuursvoorstel uiteindelijk toch aangenomen.”

Foto: Nils Vermeulen

In totaal hebben we in 2018 op 2.864 aandeelhoudersvergaderingen gestemd over (her)benoeming van 18.978 bestuurders. Van de voorgestelde kandidaten kon 74% op onze steun rekenen. Dit percentage is vergelijkbaar met 2017.

Diversiteit werkt

Een evenwichtig bestuur betekent ook een divers bestuur. Steeds meer onderzoek laat zien dat diversiteit in het bestuur van bedrijven leidt tot betere beslissingen en resultaten.³⁴ Hierbij gaat het niet alleen om een evenwichtige verdeling tussen mannen en vrouwen. Ook bestuursleden met een andere etnische achtergrond of met speci-

fieke kennis of ervaring kunnen bijdragen aan betere prestaties van de bedrijven en dus hogere rendementen voor aandeelhouders.

Onze uitvoerder heeft samen met andere grote pensioenbeleggers, die samen \$ 2,5 biljoen onder beheer hebben, zestig Amerikaanse bedrijven aangesproken op diversiteit in het bestuur. Van de benaderde bedrijven hebben er 37 vervolgens meer vrouwen in het bestuur benoemd. Ook hebben we ons stembeleid verscherpt: we stemmen altijd tegen de voorzitter van de benoemingscommissie van ondernemingen als er geen vrouw in het bestuur zit.

³⁴ Bijvoorbeeld: Credit Suisse (September 2016), 'Thought Leadership from Credit Suisse Research and the World's Foremost Experts'; McKinsey & Company (January 2018), 'Delivering Through Diversity'; Catalyst (January 2015), 'Companies Behaving Responsibly: Gender Diversity On Boards'; MSCI (March 2018), 'Women on boards and the human capital connection'.

Ondersteunen van resoluties

In 2018 steunden wij bij drie Italiaanse bedrijven resoluties om namens minderheidsaandeelhouders een kandidaat in het bestuur te benoemen. In alle gevallen werd deze resolutie aangenomen. Hierbij maken we gebruik van een mogelijkheid die de Italiaanse wet biedt aan minderheidsaandeelhouders om eigen kandidaten te benoemen in het bestuur. Uit recent wetenschappelijk onderzoek blijkt dat bedrijven met een bestuurslid dat door de minderheidsaandeelhouders is voorgedragen meer dividend uitbetalen en meer sturen op het lange-termijnperspectief van de onderneming.³⁵

Anti-witwasprocessen bij banken

In 2018 hebben we een programma opgestart om in gesprek te gaan met alle financiële instellingen waarin wij een grote positie aanhouden over hun anti-witwasbeleid. We hebben met diverse bestuursleden en managers gesproken over witwasincidenten in het verleden en welk beleid en welke maatregelen er nu zijn om deze te voorkomen. Zo willen we in kaart brengen wat het risico op witwaspraktijken bij deze instellingen is en of dit is verbeterd na de veranderingen die ze hebben doorgevoerd.

Beschermingswetgeving in Nederland op termijn versterkt

Bij het uitoefenen van hun stemrecht lopen aandeelhouders geregeld tegen obstakels aan die het moeilijk maken om ook daadwerkelijk een stem uit te brengen. Wij pakken deze belemmeringen voor de uitoefening van het stemrecht actief aan. Ook staat ABP achter het beginsel 'één aandeel, één stem', dat gelijke rechten verleent aan alle aandeelhouders.

ABP is tegen buitensporige beschermingsconstructies. In 2018 is in het regeerakkoord bepaald dat het bestuur van een onderneming een wettelijke bedenktijd moet krijgen als aandeelhouders een wezenlijke verandering van de strategie of overname voorstellen. Dit is bedoeld als bescherming tegen ongewenste overnames en is vooral ingegeven door vijandige overnamepogingen op Akzo-Nobel en Unilever in 2017. Wij vinden dat de Nederlandse wet- en regelgeving al voldoende mogelijkheden biedt om agressieve, op de korte termijn gerichte aandeelhouders op afstand te houden.

Kritische gesprekken met ING

In 2018 voerden wij kritische gesprekken met ING over de voorgenomen wijziging van het beloningsbeleid en de tekortschietende aanpak van witwassen. Wij vonden de voorgestelde verhoging van de beloning van de CEO buitensporig en waren – net als andere aandeelhouders en de politiek – zeer kritisch over dit voorstel. ING trok uiteindelijk onder deze druk het voorstel in.

Verder vroegen wij ING welke maatregelen de bank had genomen om witwassen en financiering van terrorisme te voorkomen. Aanleiding was de boete van € 775 miljoen die ING kreeg opgelegd vanwege gebrekkige controles. De bank heeft nog in 2018 diverse acties ondernomen om geldstromen beter in de gaten te kunnen houden. Wij blijven hierover met ING in gesprek.

35 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3302044

Beschermingsconstructie Ahold Delhaize

Bij Ahold Delhaize stond in 2018 verlenging van een beschermingsmaatregel op de agenda. Deze hield in dat een speciale stichting, Stichting Continuïteit Ahold Delhaize (SCAD), bij een vijandige overname de optie heeft om aandelen te verkrijgen met meer stemrecht dan gewone aandelen. Zo kan de stichting ongewenste investeerders buiten de deur houden.

Wij hebben gesproken met Ahold Delhaize over hun voornemen om deze maatregel te verlengen. Op de jaarlijkse aandeelhoudersvergadering hebben we gevraagd om een aantal aandeelhoudersvriendelijke voorwaarden hierin op te nemen.

Met resultaat. Ahold Delhaize is – in lijn met ons verzoek – met de SCAD overeengekomen dat zes maanden nadat de optie is uitgeoefend een aandeelhoudersvergadering bijeen zal worden geroepen om de situatie met de aandeelhouders te bespreken. Daarnaast zal Ahold Delhaize binnen één jaar nadat de optie is uitgeoefend een aandeelhoudersvergadering bijeenroepen om te stemmen over de annulering van de aandelen die aan de SCAD zijn uitgegeven. Op deze vergadering heeft de SCAD geen stemrecht.

Ondernemingsbestuur bij vastgoedbeleggingen

Met onze vastgoedbeleggers hebben we in 2018 tegen bestuursvoorstellen van Amerikaanse vastgoedfondsen gestemd die het recht van aandeelhouders wilden beperken om een aandeelhoudersvergadering bijeen te roepen.

Daarnaast hebben we gesprekken gevoerd met het Amerikaanse Vornado Realty Trust (VNO). Die hebben er onder andere toe geleid dat het bedrijf heeft ingestemd met de benoeming van een onafhankelijke directeur en versterking van die positie. We zijn voortdurend in gesprek met het bedrijf over diversiteit van het bestuur. Op onze aanbeveling heeft VNO zijn duurzaamheidsverslag verbeterd in lijn met de richtlijnen van de Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD).

Ook hebben we intensief gesproken met Taubman Centers. De grote invloed van de familie Taubman op het bedrijf ging ten koste van de resultaten en de belangen van minderheidsaandeelhouders als ABP. Om die reden steunden wij – met succes – de voordracht van een onafhankelijk bestuurslid door een andere minderheidsaandeelhouder. In januari 2019 heeft Taubman bovendien twee onafhankelijke, vrouwelijke bestuurders aangesteld. We verwachten dat deze benoeming een positieve invloed zal hebben op het bestuur en de prestaties van Taubman.

Invloed uitoefenen in Azië

In Azië verschilt de praktijk op het gebied van goed ondernemingsbestuur sterk met die in Europa en Noord-Amerika. In sommige landen hebben enkele ondernemersfamilies zeer grote invloed op de bedrijven en de rechten van minderheidsaandeelhouders zijn doorgaans minder goed geregeld. Wel zien we dat het belang van goed ondernemingsbestuur ook in Azië steeds meer wordt onderkend. In 2018 heeft ons lokale team gesprekken gevoerd met diverse partijen, waaronder bedrijven en regelgevers, over de rol en de verantwoordelijkheden van ondernemingsbesturen. Het is in Azië niet gebruikelijk dat ondernemingsbesturen direct aandeelhouders te woord staan. Wij hebben hier echter jarenlang op aangedrongen en die vasthoudendheid is uiteindelijk beloond.

In een aantal Aziatische landen nemen we zitting in commissies en werkgroepen die beleidsmakers en regelgevers adviseren over het verankeren van goed

ondernemingsbestuur. Dat is onder andere het geval in India en Hongkong. Ook zijn we ingegaan op een uitnodiging van de Zuid-Koreaanse beurs om zitting te nemen in een commissie van internationale beleggers die optreedt als gesprekspartner van de autoriteiten als het gaat om goed ondernemingsbestuur (corporate governance). Meer hierover in hoofdstuk 10.

Nederlandse Stewardship Code

In 2018 heeft onze uitvoerder meegewerkt aan de totstandkoming van de eerste Nederlandse Stewardship Code.³⁶ De code stelt eisen aan institutionele beleggers (zoals pensioenfondsen) op het gebied van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur bij beursgenoteerde ondernemingen. Het doel is om hun lange-termijnbetrokkenheid te bevorderen. De code is op 1 januari 2019 in werking getreden.

Nieuw Corporate Governance Raamwerk

In 2018 hebben we ons Corporate Governance Raamwerk³⁷ herzien. In vergelijking met de laatste herziening in 2011 geven we een specifiekere uitleg van onze verwachtingen en ons stemgedrag voor de belangrijkste corporate governance-onderwerpen. Ook hebben we ontwikkelingen op het gebied van corporate governance en veranderingen in wet- en regelgeving verwerkt.

Beleggen in Chinese aandelen

In 2018 voerden we gesprekken met diverse Chinese ondernemingen. Hierbij gaven we aan op welke terreinen het ondernemingsbestuur naar onze mening tekortschiet en wat mogelijke oplossingen zijn. De Chinese bedrijven stonden open voor onze suggesties. Dit heeft wellicht te maken met de introductie van een Corporate Governance Code voor beursgenoteerde bedrijven in China, waardoor bedrijven toegankelijker worden voor internationale beleggers. In China groeit het besef dat, wil het land aantrekkelijk blijven voor internationale beleggers, bedrijven steeds duurzamer en verantwoordelijker moeten opereren.

In China beleggen we in lokale A shares, die op de beurzen van Shanghai en Shenzhen worden verhandeld. Net als voor onze andere aandelenbeleggingen is duurzaamheid een van de criteria waarop we ondernemingen beoordelen. Er zijn echter weinig gegevens beschikbaar over de duurzaamheidsprestaties van Chinese bedrijven. Wij besteden dan ook veel tijd aan onze eigen analyse van elk bedrijf in onze portefeuille.

³⁶ www.abp.nl/images/nederlandse-stewardship-code.pdf

³⁷ Dit is beschikbaar op onze website: <https://www.abp.nl/images/corporate-governance-%20raamwerk.pdf>

9. Dialoog met deelnemers en stakeholders

ABP nam in 2018 deel aan ruim 200 bijeenkomsten met deelnemers, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden. Dit leidde tot bij vlagen stevige discussies. Gesprekken met kritische maatschappelijke organisaties als Greenpeace, ABP Fossielvrij en Both ENDS houden ons scherp.

➔ 64% van onze deelnemers vindt het belangrijk dat ABP duurzaam en verantwoord is

➔ ABP ging ook in 2018 in gesprek met kritische organisaties

➔ Er is vooral kritiek op onze beleggingen in teerzand, palmolie en fossiele brandstoffen

Net als in voorgaande jaren vindt circa tweederde van onze deelnemers het belangrijk dat we duurzaam en verantwoord beleggen. Dit blijkt uit onderzoek dat Motivaction in september 2018 uitvoerde onder een representatieve groep van 1.009 (voormalige) deelnemers en gepensioneerden. Het was de vierde keer dat dit onderzoek plaatsvond. We gebruiken de uitkomsten om te achterhalen wat onze deelnemers belangrijk vinden en hoe we hier het beste over kunnen communiceren.

De stelling 'Ik vind het belangrijk dat ABP een duurzaam en verantwoord pensioenfonds is', wordt door 64% van hen onderschreven. 6% is het er niet mee eens, 20% maakt het niet veel uit en 10% weet het niet of heeft geen mening. In 2015 werd de stelling onderschreven door 61%, in 2016 door 64%, en in 2017 door 62%.

Er is veel draagvlak voor ons engagement-beleid. Met de stelling 'ABP heeft de taak om bedrijven waarin zij belegt, te stimuleren om duurzaam en verantwoord te worden' is 68% het eens, 19% maakt het niet veel uit, 6% heeft geen mening en 7% is het hiermee oneens.

Meer verdeeldheid is er over de beleggingen van ABP in fossiele brandstoffen. Met de stelling 'Zolang er nog te weinig wind-, water- en zonne-energie is om te voldoen aan de wereldenergiebehoefte, blijft ABP ook beleggen in fossiele brandstoffen' is 40% het eens, en is 24% het oneens. Voor 36% maakt het niet echt uit.

Van de ondervraagden maakt 46% in het dagelijks leven regelmatig duurzame keuzes en omschrijft 6% zichzelf als 'idealistisch'. 30% zou die keuzes graag willen maken, maar vindt dat te veel moeite en 8% heeft helemaal niets met duurzaamheid.

Meer vragen stakeholders en deelnemers

In 2018 kwamen aanzienlijk meer mails en brieven binnen over duurzaam en verantwoord beleggen dan in voorgaande jaren. Van alle mails (ongeveer 1.110 per 21 december 2018) bestond 36% uit vragen over dit onderwerp, tegen 15% in 2017. Van de 237 brieven ging ruim 15% over duurzaam en verantwoord beleggen. Het thema waarover we de meeste vragen kregen, was het besluit om te stoppen met beleggen in tabak en kernwapens, gevolgd door beleggen in palmolie en in Israëlische bedrijven.

Contact met stakeholders

In 2018 namen we deel aan meer dan 200 bijeenkomsten met stakeholders, waaronder politici, werkgeversorganisaties, vakbonden, maatschappelijke organisaties, duurzaamheidsorganisaties en deelnemers. We lichten er een paar uit.

Greenpeace vraagt ons uit teerzand te stappen

In juli en september 2018 waren er gesprekken met Greenpeace over het beleggen in teerzand-ondernemingen in Noord-Amerika. ABP belegt in enkele bedrijven die teerzandolie winnen en pijpleidingen aanleggen voor het transport. Greenpeace vroeg ons in een brief om te stoppen met beleggen in deze bedrijven. Op 31 juli 2018 stond Greenpeace bij ABP op de stoep om hier aandacht voor te vragen.

De CO₂-uitstoot is bij teerzandwinning groter dan bij de winning van aardolie. Ook worden het landschap en het leefgebied van de lokale bevolking aangetast en kunnen er lekkages voorkomen. Toch geeft ABP er de voorkeur aan om in gesprek te blijven met deze bedrijven. Als kritische aandeelhouder kunnen we ze aanspreken op deze kwesties en ze aanzetten tot verbetering. Uit een belegging stappen betekent dat we onze invloed op het bedrijf kwijt zijn. Dit doen we alleen als er geen zicht op verbetering meer is. De inbreng en dossierkennis van organisaties als Greenpeace waarderen wij zeer en gebruiken wij in ons contact met deze bedrijven.

Fossiele energiebedrijven moeten de omslag maken naar duurzame energie en de CO₂-uitstoot drastisch verminderen.

Klimaatverandering heeft mogelijk grote gevolgen voor de biodiversiteit en vormt een bedreiging voor onder andere het koraalrif.

“Er is geen tijd meer voor een geleidelijke aanpak”

Greenpeace volgt ABP kritisch en spreekt het pensioenfonds geregeld aan op de beleggingen in fossiele energie. Verschil van inzicht is er vooral over het tempo waarin bedrijven moeten verduurzamen en hoe dat het beste kan worden bereikt. “Liever een iets lager pensioen dan een onleefbare wereld.”

Wat vindt u een constructieve stap die ABP in 2018 heeft gezet?

“Wij juichen de uitbreidingen van de beleggingen in zonne- en windenergie toe. Ook de oprichting door ABP van een speciaal fonds voor de financiering van de energietransitie is een goed initiatief. Wat ons betreft, mag daar wel een tandje bij.”

Op welke onderwerpen is ABP wat u betreft achtergebleven in 2018?

“Teerzandbeleggingen. Daar moet je echt uit. De teerzand-oliewinning is zo verwoestend voor het landschap en het stoot veel meer CO₂ uit dan ‘gewone’ fossiele brandstoffen. Ook heeft ABP nog veel te veel beleggingen in steenkool. Het zou goed zijn als ABP publiekelijk aankondigt dat het uit beide industrieën stapt. Dit zou een heel krachtig signaal zijn naar de industrie.”

ABP blijft in fossiele brandstoffen belegd om zo invloed te kunnen uitoefenen. Als je verkoopt, maak je weliswaar een groots statement, maar daarna ben je je invloed kwijt.

“Ik zie het nut van beleggers die druk uitoefenen om een bedrijf aan te sporen tot verduurzaming. Maar de manier waarop ABP dit aanpakt duurt wat Greenpeace betreft te lang. Na een paar gesprekken is het wel duidelijk of een bedrijf wil bewegen of niet. Dit hoeft geen jaren te duren.”

“Er is gewoon geen tijd meer voor een geleidelijke aanpak, als we de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs willen halen. Het laatste rapport van het wetenschappelijke klimaatpanel van de VN (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) laat zien dat de risico's bij 1,5 en 2 graden opwarming groter zijn dan eerder werd ingeschat. En zelfs dat gaan we niet halen als we op dezelfde voet doorgaan. De wereld stevent af op 4 graden of meer.”

In het Klimaatakkoord van Parijs is afgesproken dat de aarde niet meer dan 2 graden mag opwarmen.

Frédéric

ABP heeft toch de verantwoordelijkheid om deelnemers van een goed pensioen te voorzien? Uit hele sectoren stappen brengt het aantal (beleggings)mogelijkheden om dit te bereiken fors terug.

“Wij vinden dat een vals dilemma. We moeten mensen ervan doordringen dat voor het klimaat het laatste uur bijna heeft geslagen. Het is geen optie om niets te doen. Wij zeggen: liever een iets lager pensioen in een 1,5-gradenwereld dan een wat hoger pensioen in een onleefbare wereld. Het is vijf voor twaalf voor het klimaat en dus ook voor ons. Overigens is het zeer de vraag of het verkopen van fossiele-brandstofproducenten tot minder rendement leidt. Alleen al in de aandelen- en obligatieportefeuille belegt ABP in meer dan 4.3.00 bedrijven en dan heb ik het niet eens over de andere beleggingen. Als je de 200 grootste fossiele bedrijven de wacht aanzegt, heb je nog 4.100 beleggingen over. Daarmee verminder je financiële risico's, want in de fossiele sector is het risico van stranded assets³⁸ levensgroot.”

De energietransitie kan ertoe leiden dat veel werknemers in de fossiele energie hun baan kwijtraken. Hoe kan er sprake zijn van een rechtvaardige transitie?

“Voor ons is ‘rechtvaardig’: wie het meest vervuult, moet het meest betalen. Dit houdt in dat vervuilende bedrijven een hogere prijs moeten betalen voor CO₂-uitstoot en dat er regelingen moeten worden getroffen voor werknemers in de fossiele industrie die zonder baan komen te zitten. Denk aan omscholing van werknemers en financiële compensatie voor werknemers die bijna met pensioen gaan. De zeer snel groeiende duurzame-energiesector levert overigens meer banen op dan er verloren gaan in de fossiele-brandstofindustrie. Veel van de werknemers in de fossiele industrie zijn goed geschoold en kunnen makkelijk elders een baan vinden. Er moet een beheerste afbouw komen van fossiele brandstoffen, anders gaan we de klimaatdoelstellingen gewoon niet halen.”

Welk meetbaar doel zou ABP zich moeten stellen op het gebied van klimaat?

“Het belangrijkste is dat ABP haar doelstellingen in lijn brengt met het Akkoord van Parijs. Om de uitstoot van broeikasgassen in 2050 terug te brengen tot nul, is een reductie met 50% tot 70% nodig voor 2030. Dit moet worden vertaald in harde doelstellingen voor alle beleggingen, voor alle broeikasgassen en voor alle uitstoot, dus ook die van leveranciers en eindgebruikers.”

“Ook zou ABP zich (meer) moeten inzetten voor behoud van biodiversiteit, bijvoorbeeld door niet meer te beleggen in landbouwbedrijven die pesticiden gebruiken. Of door juist wel te beleggen in bedrijven die milieuvriendelijke alternatieven inzetten. Het verlies van biodiversiteit heeft grote gevolgen voor het leven op aarde.”

Op welke manier zou Greenpeace de krachten kunnen bundelen met ABP?

“Wij willen graag samen met ABP invloed uitoefenen op de besluitvorming in Den Haag en Brussel. Bijvoorbeeld door de politiek te bewegen om heffingen in te voeren op ‘vieze’ bedrijfsactiviteiten en juist subsidies of garantstellingen te bieden voor duurzame alternatieven als zon, wind en groene waterstof. Hierdoor worden duurzame opties ook interessanter vanuit het oogpunt van de belegger. ABP kan ons helpen echt iets te bereiken, zeker als jullie ook de samenwerking zoeken met andere grote beleggers.”

³⁸ Stranded assets zijn bezittingen die het bedrijf niet langer kan exploiteren of die het risico van een snelle waardevermindering met zich meebrengen. Bijvoorbeeld olievoorraden die niet winstgevend kunnen worden gewonnen.

Madonna Thunder Hawk in Amsterdam

In oktober 2018 kregen wij bezoek van een andere kritische stakeholder. Madonna Thunder Hawk, Lakota Sioux-stamhoofd en leider van de American Indian Movement, sprak ons aan op onze belegging in Transcanada. Dit bedrijf legt de Keystone XL oliepijpleiding aan, die olie vervoert gewonnen uit teerzanden. Deze pijpleiding doorkruist de stamgebieden van de

Sioux-indianen. Namens ABP verwelkomden Ronald Wuijster, bestuurslid van APG, en inhoudelijke specialisten Madonna Thunder Hawk op het kantoor in Amsterdam. Zij deelde haar bezwaren, inzichten en ervaringen. Voor ons is het heel waardevol om de andere kant van het verhaal te horen. Deze kennis nemen we mee in vervolgesprekken met de bedrijven waarin we beleggen.

ABP 'vereerd' met de Schijflijster Trofee

Op 5 mei besteedde het televisieprogramma Kassa een item aan bedrijven die beleggen in palmolie. ABP werd hier met name genoemd, omdat het belegde in het Koreaanse bedrijf Posco Daewoo. Er is veel kritiek op de palmolieproductie van dat bedrijf omdat aan het licht kwam dat het betrokken was bij ontbossing van het oerwoud op het Indonesische eiland Papua. ABP begrijpt en deelt deze kritiek. Ook wij zijn tegen landroof, ontbossing en mensenrechtenschending en willen hier een eind aan maken. Om dat te bereiken

gebruiken wij onze aandeelhoudersinvloed. De afgelopen jaren hebben wij meerdere keren gesprekken gehad met Posco Daewoo over duurzaamheid en verantwoord ondernemen. Die gesprekken werden intensiever nadat er berichten verschenen over misstanden waarbij een dochteronderneming van het bedrijf betrokken zou zijn. Maatregelen die onze beleggers voorstelden, werden echter niet snel genoeg door het bedrijf overgenomen. Daardoor hadden we er geen vertrouwen meer in dat het bedrijf zich zou verbeteren. In juni verkochten we onze beleggingen in het bedrijf.

De kijkers hebben ABP niet zien verschijnen in de studio, het lukte ons namelijk praktisch niet om in de uitzending commentaar te geven. Hierdoor werden we vereerd met de Schijflijster Trofee van Kassa. Pijnlijk, omdat het niet onze gewoonte is om iets uit de weg gaan en juist graag verantwoording willen afleggen over wat we doen. Ons bestuurslid José Meijer nam de prijs in ontvangst met de woorden: 'Wat ons betreft is dit de eerste en de laatste trofee.'

Bestuurslid José Meijer neemt de Schijflijster in ontvangst

Foto: Minister Kaag spreekt op het SDG-evenement

Werk maken van beleggen in SDG's

Op 10 september 2018 organiseerde ABP een evenement over de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen en hoe deze vertaald kunnen worden in beleggingsbeleid. Circa 150 vertegenwoordigers van de overheid, financiële instellingen, maatschappelijke organisaties, pensioenfondsen en toezichthouders kwamen bijeen om hun kennis te delen. Sprekers waren Sigrid Kaag, minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, Peter Bakker, president van de World Business Council for Sustainable Development en Jan Rotmans, hoogleraar transitiekunde en duurzaamheid aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Allen deelden de opvatting dat beleggen in een duurzame wereld een gedeelde verantwoordelijkheid is van overheid, beleggers, ondernemingen en de wetenschap. "Grote beleggers zoals ABP spelen een belangrijke rol in het behalen van de duurzame ontwikkelingsdoelen. Rendement en duurzaamheid kunnen en moeten samengaan", aldus minister Kaag.

ABP Fossielvrij en Follow This

ABP wordt geregeld aangesproken op haar beleggingen in fossiele brandstoffen. In mei 2018 sprak het bestuur met ABP Fossielvrij over de voortgang van het duurzaamheidsbeleid, en dan met name het klimaatakkoord van Parijs. Fossielvrij wil dat wij op korte termijn onze beleggingen in kolen-, olie- en gasbedrijven verkopen omdat deze door

hun hoge CO₂-uitstoot fors bijdragen aan klimaatverandering.

In juni 2018 ontving ABP dertien hoogleraren en emeritus hoogleraren om met hen in gesprek te gaan over de klimaatplannen van Shell en over het duurzaam en verantwoord beleggingsbeleid van ABP.

De hoogleraren hadden ABP eerder geadviseerd om vóór de resolutie van Follow This te stemmen tijdens de aandeelhoudersvergadering van Shell. ABP onthield zich echter van stemming (zie hoofdstuk 6). Ondanks de waardering van ABP voor de inspanningen van Follow This om de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs te halen, vond ABP het te vroeg om van Shell te eisen dat het de in november 2017 gepresenteerde klimaatambitie al weer zou herzien. In het gesprek werden opbouwend en open inzichten en standpunten uitgewisseld. Ook toonden de hoogleraren en ABP interesse voor uitbreiding van de samenwerking op wetenschappelijk gebied.

Beleggen in deelnemersthema's

In ons beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen besteden we extra aandacht aan thema's die specifiek voor onze deelnemers van belang zijn. Dit zijn veilig werk, onderwijs en economische structuurversterking. In 2018 zijn de beleggingen in studentenhuisvesting uitgebreid met de opening van nieuwe projecten in Nederland, Frankrijk, Ierland en Duitsland. Ook verhoogden we ons belang in Australische studentenhuisvestingsonderneming Scape Australia.

Daarnaast beleggen wij in diverse bedrijven die onderwijsproducten en kennis aanbieden. Een voorbeeld is Infinitas Learning, een Nederlandse onderneming die bijdraagt aan duurzaam VN-ontwikkelingsdoel 4 - Goed onderwijs. Deze voormalige onderwijstak van Wolters Kluwer biedt interactieve software, online leren, e-books en ook gedrukte boeken. Als onderdeel van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid biedt Infinitas Learning ook ondersteuning aan gemeenschappen die geen toegang hebben tot onderwijs.

Onze beleggingen in onderwijs en communicatietechnologie bedragen per eind 2018 € 2,143 miljard. De doelstelling van € 1,564 miljard in 2020 is hiermee ruimschoots behaald.

10. Samenwerking aan verduurzaming

ABP zoekt actief de samenwerking op met andere pensioenfondsen en financiële instellingen. Door kennis en ervaring uit te wisselen en krachten te bundelen, dragen we bij aan duurzame financiële markten en hebben we meer invloed bij bedrijven waarin we beleggen.

➔ **ABP doet mee aan het convenant voor internationaal maatschappelijk verantwoord beleggen**

➔ **Wij dragen met kennis en ervaring bij aan de EU-strategie voor duurzame financiering**

➔ **Bedrijven moeten de rechten van alle aandeelhouders respecteren**

Ondertekening IMVB-convenant

ABP tekende in december 2018 het convenant voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB).³⁹ Bij de feestelijke ondertekening was ABP-voorzitter Corien Wortmann-Kool aanwezig, evenals de ministers Kaag (Buitenlandse Handel) en Koolmees (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) en vertegenwoordigers van een groot aantal maatschappelijke organisaties.

In het convenant heeft de pensioensector afspraken gemaakt met de overheid, vakbonden, milieu- en maatschappelijke organisaties om misstanden te voorkomen bij bedrijven waarin wordt belegd. Het IMVB is ondertekend door de Pensioenfederatie en 73 pensioenfondsen, die samen bijna 90% van het Nederlandse pensioenvermogen vertegenwoordigen. ABP was een van de voortrekkers en nauw betrokken bij de onderhandelingen.

De deelnemende partijen in het convenant kunnen gebruik maken van elkaars kennis en ervaring bij het wereldwijd in kaart brengen van milieu- en maatschappelijke

risico's en de mogelijk negatieve impact op beleggingen, bij het aanpakken en voorkomen van misstanden, en bij het aanwenden van de invloed als aandeelhouders om problemen bij bedrijven waarin wordt belegd op te lossen. Ook werken de partijen samen bij zes concrete projecten om hun invloed als verantwoorde beleggers te vergroten.

Richtsnoer voor de afspraken van het convenant zijn de regels voor grote vermogensbeheerders van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en de richtlijnen van de Verenigde Naties voor ondernemingen en mensenrechten (UN Guiding Principles on Business and Human Rights). Eerder werden convenanten voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen afgesloten in onder andere de kleding-, banken- en voedingssector.

EU-strategie voor duurzame financiering

De Europese Commissie (EC) streeft naar een duurzamer financieel systeem. Op 8 maart 2018 publiceerde de commissie een actieplan voor hervormingen. Een van de

³⁹ www.imvoconvenanten.nl/pensioenfondsen

belangrijkste onderdelen is het creëren van een EU-indelingssysteem (taxonomie) om vast te stellen welke beleggingen bijdragen aan duurzame ontwikkeling.

Het plan van de commissie is geïnspireerd op de aanbevelingen van de High Level Expert Group on Sustainable Finance (HLEG), die in januari 2018 rapport uitbracht.⁴⁰ De HLEG – waarin het hoofd verantwoord beleggen en governance van onze beleggingsorganisatie zitting had – kreeg in 2016 opdracht van de EC om aanbevelingen te doen voor de financiering van duurzame groei.

De door ABP ontwikkelde Taxonomy on Sustainable Development Investments (SDI's) wordt door de Europese Commissie genoemd als een van de mogelijke kaders voor het creëren van een EU-breed indelingssysteem voor duurzame beleggingen.

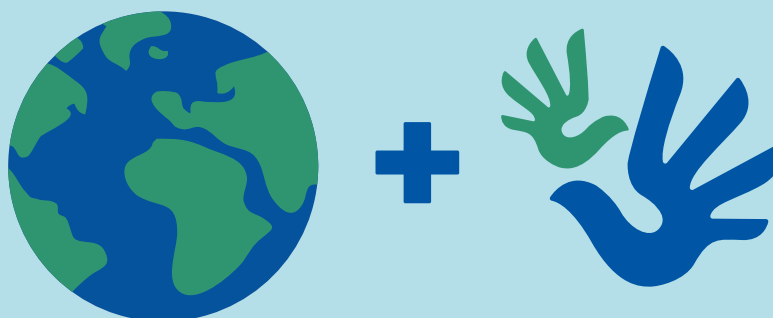
De aanpak van de Europese Commissie kan bijdragen aan een verschuiving van kapitaal naar duurzame oplossingen en het integreren van duurzaamheid in beleggingsbeslissingen. Daarom willen we de betrokkenheid van de financiële sector stimuleren. Onze vermogensbeheerder organiseerde in maart en december 2018 bijeenkomsten over de impact van Europese regelgeving op het gebied van duurzaam financieren in de Nederlandse context. Ook bij andere gelegenheden hebben wij – via de uitvoeringsorganisatie – onze kennis en ervaring gedeeld.

Gelijke aandeelhoudersrechten

Voor ABP is het een principeel punt dat aandeelhouders gelijk worden behandeld. Dit betekent: 'een aandeel, een stem'. Wij spreken ons uit als een bedrijf aandelen uitgeeft met verschillende soorten stemrecht of met slechts beperkt stemrecht. Door beperking van het stemrecht zijn (sommige) aandeelhouders minder in staat om de leiding

De aanpak van de Europese Commissie kan bijdragen aan een verschuiving van kapitaal naar duurzame oplossingen.

⁴⁰ https://ec.europa.eu/info/publications/180131-sustainable-finance-report_en

Interview Emine Bozkurt – Directeur mensenrechtenbeleid bij Amnesty International Nederland

Betekenis van het IMVB-convenant

Wat vindt Amnesty International van het convenant?

“Wereldwijd worden mensenrechten geschonden. Bedrijven kunnen daar direct of indirect bij betrokken zijn. Pensioenfondsen zijn grote beleggers en hebben de verantwoordelijkheid om hun invloed als aandeelhouder aan te wenden om mensenrechtenschendingen te voorkomen of te beëindigen, en tot genoegdoening voor de benadeelden te komen. Het convenant geeft de Nederlandse pensioensector de kans om hieraan invulling te geven. Amnesty International juicht het dan ook toe dat een groot aantal pensioenfondsen het convenant heeft ondertekend.”

Het convenant moet zich nog in de praktijk bewijzen.

Wat zijn uw verwachtingen?

“Wij hebben er vertrouwen in dat het convenant een belangrijke bijdrage levert aan maatschappelijk verantwoord beleggen door pensioenfondsen. Het achterliggende doel van het convenant is om bedrijven te bewegen tot een duurzame bedrijfsvoering, waarin recht wordt gedaan aan mens, dier en milieu. Als pensioenfondsen de lat hoog leggen, zal dit doorwerken in het beleid en de uitvoering van de bedrijven waarin zij beleggen.”

Hoe ziet u de rol van de pensioenfondsen en Amnesty International in het verdere traject?

“Een deel van de financiële sector neemt (nog) niet deel aan de convenanten voor maatschappelijk verantwoord ondernemen of beleggen. Daarnaast

zal pas in de praktijk blijken wat de convenanten daadwerkelijk opleveren. Mede daarom steunen we tevens initiatieven om te komen tot wetgeving. Maar zolang die er niet is, zien we het convenant als een belangrijk instrument voor verduurzaming van de sector. We kijken er dan ook naar uit om als constructieve partner onze kennis en expertise in te brengen om het beleid en de beleggingskeuzes van pensioenfondsen verder te verbeteren.”

Foto: Lex Draijer

van het bedrijf verantwoording te laten afleggen, bijvoorbeeld als de top onaanvaardbare besluiten neemt.

Het uitgeven van aandelen met verschillende soorten stemrecht (*dual shares of dual share-structuren*) werd in de jaren '80 geïntroduceerd in de Verenigde Staten. De laatste jaren zien we dat ook enkele Aziatische beurzen geneigd zijn om dual share-structuren mogelijk te maken.

ABP heeft zowel op eigen initiatief als samen met andere grote beleggers een oproep gedaan aan de desbetreffende beurzen en de toezichthouders om dit voornemen te herzien. Deze inspanningen hebben geen succes gehad. In 2018 besloten zowel de beurs van Singapore (SGX) als Hongkong (HKEx) om duale aandelenstructuren onder voorwaarden toe te staan.

Al enige tijd dringen wij bij de Koreaanse beurs (KRX) aan op versterking van de regels voor goed ondernemingsbestuur en betere bescherming van minderheidsaandeelhouders. Wij hebben de uitnodiging aangenomen om zitting te nemen in een officiële commissie van internatio-

nale beleggers die feedback kan geven over de werking van de financiële markten in Zuid-Korea.

Overigens is het wel mogelijk dat ABP belegt in bedrijven die aandelen met verschillend stemrecht uitgeven. Bijvoorbeeld omdat het aandeel volgens het oordeel van de portefeuillebeheerder toch aantrekkelijk is.

Versterking governance in de financiële sector

In november 2018 werd de herziene Duitse Corporate Governance code voor goed ondernemingsbestuur vrijgegeven voor consultatie. De voorgestelde vernieuwde code is onder andere strenger wat betreft beloningsbeleid en onafhankelijkheid van bestuurders. Zo vereist het een onafhankelijke voorzitter van de Raad van Commissarissen, van de beloningscommissie en van de auditcommissie. Verder maakt de code de link tussen duurzaamheid en de strategie van bedrijven expliciet. Het hoofd verantwoord beleggen en governance van onze beleggingsorganisatie is lid van de commissie die de code heeft opgesteld.

11. Vooruitblik 2019 en verder

Onze doelstellingen voor duurzaam en verantwoord beleggen richten zich op 2020. Maar het bestuur buigt zich nu al over de vraag hoe het beleid er na die periode uit moet zien. Daarom willen we ook graag weten wat onze deelnemers en andere stakeholders belangrijk vinden.

➔ **ABP werkt aan het beleid voor duurzaam en verantwoord beleggen na 2020**

➔ **Door toegankelijke communicatie willen we deelnemers en andere stakeholders betrekken bij onze keuzes**

➔ **ABP blijft zich actief inzetten voor duurzaamheid binnen de financiële sector**

Voor ABP zal 2019 in het teken staan van de ontwikkeling van het nieuwe verantwoord beleggingsbeleid voor de periode vanaf 2020. Centrale vragen daarbij zijn: wat zijn onze doelstellingen, op welke thema's richten we ons in de verbetertrajecten met bedrijven en hoe dragen we met ons beleid bij aan onze ambitie om voor deelnemers nu én in de toekomst een goed pensioen te bieden?

Ter voorbereiding op de ontwikkeling van het nieuwe beleid organiseren we een bijeenkomst met stakeholders en inventariseren we wat onze deelnemers belangrijk vinden.

Duidelijke communicatie

Daarnaast zullen we in 2019 – net als in de afgelopen jaren – veel aandacht besteden aan het aanbieden van toegankelijke communicatie over duurzaam en verantwoord beleggen voor deelnemers en werkgevers, bijvoorbeeld via abp.nl, de website belangrijkekeuzes.nl en aan de hand van factsheets over actuele en controversiële onderwerpen.

Ontwikkelingen Klimaatakkoord

Naar verwachting wordt in de loop van 2019 het nationale Klimaatakkoord getekend, nadat in december 2018 het conceptakkoord was gesloten. De financiële sector – waaronder ABP – heeft zich vrijwillig aangesloten bij het streven naar 49% minder uitstoot in 2030. Dit betekent onder andere dat in het vernieuwde beleid een doelstelling moet worden opgenomen over vermindering van de CO₂-uitstoot van de gehele portefeuille. De huidige doelstelling heeft alleen betrekking op aandelen.

Verdere uitwerking IMVB

In 2019 zal bovendien verder invulling worden gegeven aan het in december gesloten convenant voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (IMVB). ABP zal samen met andere grote pensioenfondsen een aantal thema's vaststellen waarop wij met bedrijven tot verbetertrajecten (engagement) willen komen. Daarbij zal ook het gesprek worden aangegaan met organisaties op het gebied van bijvoorbeeld mensenrechten en milieu.

12. Bijlagen

1. Materialiteitsonderzoek en media-analyse

Er is op verschillende manieren onderzocht over welke onderwerpen onze stakeholders willen lezen in het Verslag Duurzaam en verantwoord beleggen 2018:

1. In het deelnemersonderzoek dat in september 2018 is uitgevoerd onder deelnemers, gepensioneerden en inactieven⁴¹ is gevraagd waarover zij in dit verslag willen lezen. Ook is een analyse gemaakt van de brieven en mails die we in 2018 binnenkregen over duurzaam en verantwoord beleggen.
2. Bureau LexisNexis heeft medio november een media-analyse uitgevoerd om na te gaan hoe vaak ABP in de verschillende Nederlandse media (kranten, online nieuwsberichten en Twitter) werd genoemd in combinatie met de belangrijkste onderwerpen op het terrein van duurzaam en verantwoord beleggen.
3. Aan circa 80 externe stakeholders⁴² is in januari 2019 een vragenlijst gestuurd. Deze vragenlijst is ook door ABP-bestuursleden⁴³ ingevuld.

De uitkomsten van de verschillende onderzoeken zijn met elkaar vergeleken en worden hierna gepresenteerd.

1. Waarin zijn deelnemers geïnteresseerd?

Het draagvlak onder deelnemers voor duurzaam en verantwoord beleggen door ABP is onveranderd groot. In het deelnemersonderzoek 2018 geeft circa twee derde van de deelnemers aan het belangrijk te vinden dat ABP duurzaam en verantwoord belegt. Dit percentage is stabiel sinds 2015.

Uit het onderzoek blijkt dat 'Zuinig omgaan met grondstoffen en hergebruik van afval' voor deelnemers het belangrijkste thema blijft. In de afgelopen jaren zijn de thema's 'tegenaan klimaatverandering' en 'toegang tot betaalbare en duurzame energie' belangrijker geworden. Daarnaast blijft 'goed onderwijs voor iedereen' een belangrijk thema. Ten slotte is de aandacht voor 'Duurzaam gebruik van de zeeën en oceanen' sterk gestegen.

In 2018 kwamen aanzienlijk meer mails en brieven binnen over duurzaam en verantwoord beleggen. Van alle mails (ongeveer 1110 per 21 december 2018) bestond 36% uit vragen over dit onderwerp, tegen 15% in 2017. Van de 237 brieven ging ruim 15% over duurzaam en verantwoord beleggen. Het thema dat het meest aan bod kwam was het besluit om te stoppen met beleggen in tabak en kernwapens, gevolgd door beleggingen in palmolie en in Israëlische bedrijven.

2. Over welke onderwerpen was ABP in de media?

Een media-analyse door LexisNexis laat zien dat ABP als duurzaam en verantwoord belegger in de eerste elf maanden van 2018 (tot 23-11) vooral in het nieuws was met betrekking tot klimaat en milieu. Hierbij ging de meeste aandacht uit naar beleggingen in fossiele brandstoffen. Ook uitsluiting van producten (tabak en kernwapens) en mensenrechten kwamen relatief vaak in het nieuws.

De woordwolk geeft een indicatie van het aantal artikelen en tweets waarin ABP werd genoemd in combinatie met steekwoorden op het gebied van duurzaam en verantwoord beleggen. Ter vergelijking is ook gekeken naar hoe vaak ABP werd genoemd samen met de term rendement.

3. Onderzoek onder stakeholders en ABP-bestuurders

3a. Waarover willen stakeholders lezen?

De eerste vraag in het stakeholdersonderzoek die werd voorgelegd aan de stakeholders en de individuele ABP-bestuurders was:

"Kunt u in volgorde van belangrijkheid maximaal vijf thema's aangeven waarover u wilt lezen in het verslag over 2018, waarbij u achter het thema dat voor u het belangrijkste is het getal 1 zet en het getal 5 als het voor u minder belangrijk is. Als u een of meerdere thema's mist, kunt u die onderaan toevoegen."

⁴¹ Voor het onderzoek 'Draagvlak voor duurzaam en verantwoord beleggen' ondervroeg onderzoeksbureau Motivaction 1.009 ABP-deelnemers, -gepensioneerden en -slapers.

⁴² Hiervoor zijn willekeurig 79 stakeholders geselecteerd uit het stakeholderbestand van ABP met vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties, maatschappelijke organisaties, bedrijven, vermogensbeheerders en overige pensioenfondsen. 19 van hen stuurden een lijst met voorkeuren terug.

⁴³ Het ging hier om 10 bestuursleden.

Bij de verwerking van de antwoorden is voor elke keer dat een respondent een thema op de eerste plek zette vijf punten toegekend, een tweede plek was goed voor vier punten, etc. Alle punten zijn bij elkaar opgeteld waarna een rangorde is gemaakt. Figuur 1 op pagina 64 geeft weer welke onderwerpen stakeholders (x-as) en bestuur (y-as) het belangrijkste vonden.

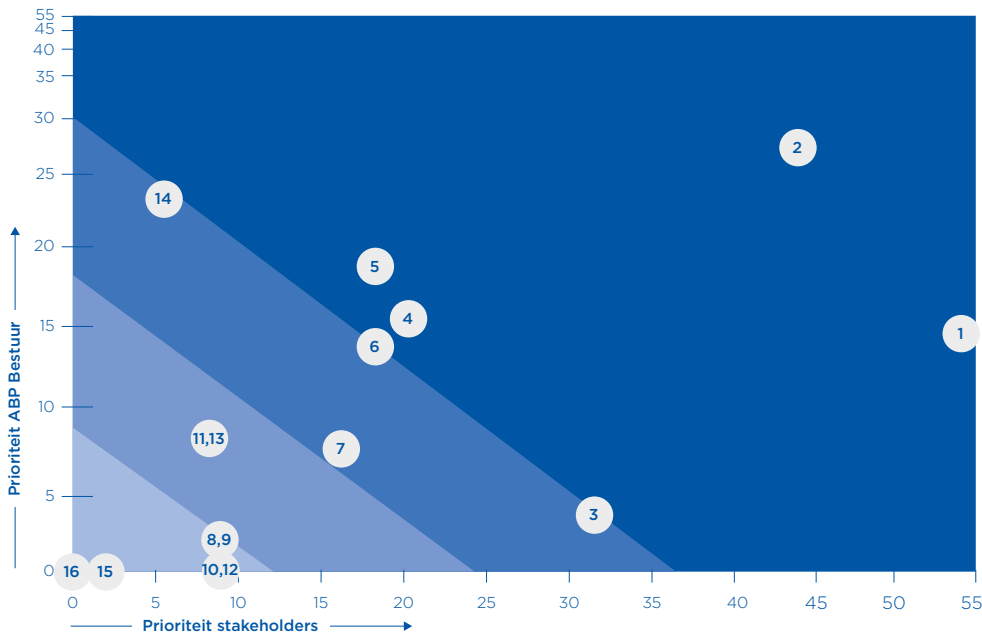
3b. Welke issues vinden stakeholders belangrijk?

De tweede vraag die aan de stakeholders en bestuursleden werd voorgelegd, luidde:

“In 2018 is ABP als verantwoord belegger met verschillende onderwerpen in de media genoemd. Het ging daarbij vooral over de volgende onderwerpen (in alfabetische volgorde). Wilt u maximaal drie onderwerpen aankruisen waarover u graag ziet dat ABP rapporteert in het Verslag Duurzaam en verantwoord beleggen 2018? Mocht u onderwerpen missen, dan kunt u die zelf toevoegen.”

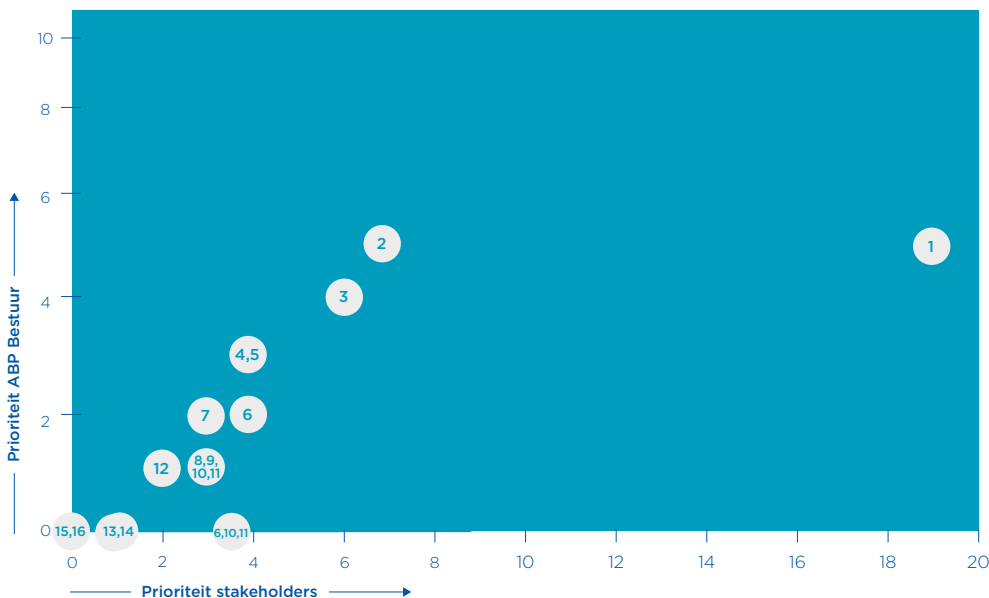
In figuur 2 op pagina 64 staan de 16 onderwerpen waarmee ABP het meest in de media was in 2018, zoals gepresenteerd aan de stakeholders en bestuurders. Bij de verwerking van de antwoorden leverde elke vermelding 1 punt op. De figuur geeft weer welke onderwerpen stakeholders (x-as) en bestuur (y-as) het belangrijkste vonden.

Materialiteitsanalyse 1

1. Aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur in de dagelijkse beleggingsbeslissingen
2. D&V beleggen in relatie tot rendement
3. Beleggen in duurzame ontwikkeling
4. Dialogen met bedrijven
5. Specifieke beleidskeuzes
6. Communicatie met deelnemers
7. Zicht houden op hoe beleggingen presteren op duurzaamheid en goed bestuur
8. Communicatie met maatschappelijke organisaties
9. Samenwerken met andere beleggers
10. Uitsluiten bedrijven
11. Bevorderen aandacht voor duurzaamheid en goed bestuur bij zakelijke partners
12. Invloed uitoefenen via aandeelhoudersvergaderingen
13. Thematische beleggingen
14. Implementatie voorgang DVB-beleggingsbeleid 2015-2010
15. Dialogen met overheden en regelgevers
16. Uitsluiten landen

Materialiteitsanalyse 2

1. UN Sustainable Development Goals
2. Klimaatverandering
3. Circulaire economie
4. Energietransitie
5. Fossiele brandstoffen
6. Ontbossing/palmolie
7. Arbeidsrechten
8. Beloningen van topbestuurders
9. Gezondheid en medicijnen
10. Klimaatakkoord
11. Teerzand
12. Uitsluiting van kernwapens en tabak
13. Shell
14. Mensenrechten
15. De beleggingen in Israël
16. Green bonds

2. Inspelen op klimaatrisico's en -kansen

Klimaatverandering heeft grote gevolgen voor samenleving en economie, en dus ook voor beleggers. ABP neemt de gevolgen van klimaatverandering voor de beleggingsportefeuille serieus. We geven in deze bijlage aan welke activiteiten ABP onderneemt om klimaatrisico's en -kansen in kaart te brengen en te beheersen. In deze rapportage volgen wij het raamwerk zoals vastgesteld door de *Task Force on Climate-related Financial Disclosures* (TCFD).

In dit verslag komt klimaatverandering niet alleen aan bod in een eigen hoofdstuk, maar ook verspreid in hoofdstukken waarin andere thema's centraal staan. Deze bijlage gaat in op wat ABP in 2018 heeft gedaan, maar ook wat we in eerdere jaren al in gang hebben gezet. Informatie over onze klimaataanpak is ook te vinden in ons rapport aan de Principles for Responsible Investment (PRI).

1. Hoe hebben we de governance rond klimaatgerelateerde risico's en kansen ingericht?

Het ABP-bestuur houdt als onderdeel van zijn verantwoordelijkheden toezicht op klimaatgerelateerde risico's en kansen. Zo hebben het bestuur en verschillende bestuurscommissies in 2018 meerdere keren gesproken over de gevolgen van klimaatveranderingen voor ABP als belegger, en zijn er presentaties verzorgd door onze beleggingsorganisatie.

Onze beleggingsorganisatie APG is verantwoordelijk voor het integreren van klimaatverandering in het beleggingsproces. APG's Global Responsible Investment & Governance team (GRIG) heeft hierin een coördinerende rol. De verschillende beleggingsteams zijn verantwoordelijk voor het managen van de risicoblootstelling binnen hun strategieën. Fiduciair Management neemt klimaatfactoren mee in hun macro-economische modellen en strategisch portefeuilledadvies aan ABP.

In 2017 heeft de ABP bestuurscommissie beleggingsbeleid besloten om klimaatverandering op te nemen als aparte categorie in ons risicoraamwerk. In 2018 heeft ABP aan de uitvoeringsorganisatie gevraagd om hier verder invulling aan te geven met als doel ons in staat te stellen systematisch de ontwikkelingen van klimaatgerelateerde risico's en kansen in de portefeuille te monitoren. Hiertoe zijn een organisatie-brede stuurgroep en werkgroep ingericht.

2. Wat zijn de werkelijke en mogelijke gevolgen van klimaatgerelateerde risico's en kansen op onze bedrijfsvoering, strategie en financiële planning?

Wij delen klimaatfactoren die impact kunnen hebben op onze beleggingen op de volgende manier in:

Hoe beïnvloedt klimaatveranderingen onze beleggingen?

Klimaatfactor	Beschrijving
Beleid & Regelgeving	De gevolgen van aangescherpt klimaatbeleid voor bedrijven en beleggers, bijvoorbeeld het beprijzen van CO ₂ -uitstoot, stimuleringsmaatregelen voor schonere alternatieven, of beperkingen voor CO ₂ -intensieve industrieën.
Technologie, Markt & Reputatie	Gevolgen van het beschikbaar komen van schonere alternatieven voor CO ₂ -intensieve productiemethoden of producten (bijv. elektrische auto's of energie-efficiency). Veranderingen in voorkeuren van consumenten, bedrijven en beleggers naar de producten die ze kopen of bedrijven waar ze in willen beleggen.
Fysieke Impact	De gevolgen van veranderende weerpatronen, waaronder vaker én intenser extreem weer (zoals overstromingen) en structurele veranderingen (bijv. langdurige droogte).

Binnen deze drie categorieën onderscheiden we in totaal 44 soorten klimaatrisico's en -kansen. Deze factoren kunnen negatieve gevolgen hebben voor onze beleggingen, zoals een afnemende waarde van beleggingen in fossiele brandstoffen. Maar ze kunnen ook zorgen voor nieuwe beleggingskansen in industrieën als hernieuwbare energie, elektrisch transport, en watermanagement.

Om dergelijke klimaatrisico's en -kansen in kaart te brengen voor onze portefeuille, hebben we gebruik gemaakt van scenario-analyse. Deze techniek is geschikt omdat er weinig historische informatie beschikbaar is. Daarom is het beter om met geconstrueerde toekomstbeelden te werken, en na te gaan wat er met de portefeuille zou gebeuren wanneer zo'n scenario werkelijkheid wordt.

Voor de klimaatanalyse hebben we twee scenario's gebruikt. Eén scenario leidt tot een opwarming van 3,7 graden omdat overheden te weinig actie ondernemen en groene technologieën zich onvoldoende snel ontwikkelen (het zogenaamde 'business-as-usual' scenario). Het tweede scenario beschrijft een wereld waarin overheden serieus werk maken om de klimaatdoelen van Parijs te halen en de markten hierop inspelen (het zogenaamde '2-graden'-scenario).

Met deze scenario's hebben we klimaatrisico's en -kansen specifiek uitgewerkt voor 26 economische sectoren. Deze sectoren vertegenwoordigen samen ruim de helft van de waarde van de beleggingsportefeuille. Hierbij hebben we vooruit gekeken naar 2022, 2030 en 2040.

Het beeld dat hieruit ontstaat is dat de effecten van klimaatverandering groot en omvattend zijn in 2040. Naar 2040 toe is de transitie geleidelijk voor een wereldwijde en gediversifieerde portefeuille als die van ABP. Maar de transitie kan wel gepaard gaan met disruptieve veranderingen en onverwachte kantelpunten, die we goed in de gaten moeten blijven houden.

Vóór 2030 zien we in het 2-graden scenario al grote transities plaatsvinden, met bijbehorende risico's en kansen, met name in de volgende sectoren: elektriciteitscentrales, vastgoed, cementindustrie, olie en gas, vliegtuigindustrie, voedsel en consumentengoederen, auto-industrie, halfgeleiders en elektrische goederen, landbouw, chemie, en de bouwsector.

Sectoren die extra kwetsbaar zijn, maar ook kansen hebben, voor de fysieke gevolgen van klimaatverandering zijn met name: landbouw, bosbouw, vastgoed, watercentrales, olie en gas, voedselverwerking, weg- en railtransport, mijnbouw, elektriciteitscentrales, gezondheidszorg, bouwsector, en watercentrales.

Naast het in kaart brengen van sectoreffecten, hebben we klimaatfactoren ook meegewogen in de macro-economische modellen die we gebruiken voor ons strategisch beleggingsplan. Via twee scenario's ('klimaatkuil' en 'goede globalisering') hebben we de mogelijke gevolgen in kaart gebracht voor groei, inflatie, en andere economische variabelen.

3. Welke processen gebruiken we voor het identificeren, beoordelen en managen van risico's die samenhangen met klimaatverandering?

De resultaten van onze klimaatscenario-analyse zijn vastgelegd in een stoplichten-model, waarmee we inzicht hebben in de belangrijkste klimaatkansen en risico's in 2022, 2030 en 2040. We zullen deze analyse elke twee jaar opnieuw doen om de laatste ontwikkelingen en inzichten mee te nemen in de scenario's. Daarnaast hebben we een dashboard ontwikkeld met 25 indicatoren die samen een beeld geven van de snelheid waarmee de transitie naar een koolstofarme economie verloopt. Het dashboard zal halfjaarlijks bijgewerkt worden en breed beschikbaar worden gesteld binnen ABP en de uitvoerder. Dit ondersteunt het beoordelen en managen van klimaatgerelateerde risico's.

De portefeuillebeheerders en sectorspecialisten van de verschillende beleggingscategorieën zijn primair verantwoordelijk voor het managen van klimaatgerelateerde risico's en het benutten van kansen, aangezien daar de specifieke kennis aanwezig is over hoe klimaatverandering invloed kan hebben op de beleggingen. Als onderdeel van hun beleggingsanalyse en risicobeheer geven ze aandacht aan klimaatrisico's op de korte, middellange en lange termijn. De inzichten uit de klimaatscenario's kunnen hen wijzen op aandachtspunten en prioriteiten voor verder onderzoek. Hiermee vormen de portefeuillemanagers de zogenaamde eerstelijnsfunctie binnen het raamwerk voor risicomangement.

Een paar voorbeelden van hoe onze beleggers risico's en kansen analyseren en beheren:

- De portefeuillebeheerders volgen actief alle relevante ontwikkelingen op het gebied van regelgeving, technologie en markten. Zo heeft een portefeuillemanager die verantwoordelijk is voor nutsbedrijven in 2018 een bezoek aan Duitsland gebracht en daar gesproken met politici over de ontwikkelingen van de 'kolencommissie', die de Duitse regering adviseert over de uitfasering van de bruinkoolsector.
- ABP belegt in de infrastructuurportefeuille al tien jaar niet meer in nieuwe steenkoolcentrales en zal dit in de toekomst ook niet doen. Van steenkoolbedrijven in andere portefeuilles vragen we om te stoppen met uitbreiding van steenkoolcentrales en een strategie te ontwikkelen om over te gaan naar duurzame energie.
- In berekeningsmodellen prijzen we financiële risico's in, zoals CO₂-prijzen en afnemende inkomsten uit steenkool. Onze beleggers volgen bijvoorbeeld de kosten van batterijtechnologie op de voet, en de relatieve kosten van energiebronnen (de zogenaamde *Levelized Cost of Electricity*).
- ABP voert actief de dialoog met bedrijven om hun CO₂-uitstoot te verminderen. Dit doen we onder andere in het samenwerkingsverband van Climate Action 100+. In 2018 hebben we in de dialoog met Shell mooie resultaten kunnen boeken.

Met de klimaatscenario-analyse heeft onze uitvoerder stappen gezet om klimaatverandering ook verder te integreren in de zogenaamde tweedelijnsfunctie voor risicomanagement. Het stoplichten-model en de dashboard met indicators zijn beschikbaar voor management-teams

en de risicobeheer-afdeling bij de uitvoerder, evenals voor het ABP-bestuur en bestuursbureau. In de komende jaren zal verder invulling worden gegeven aan deze tweedelijnsfunctie.

4. Welke indicatoren en doelstellingen gebruiken we om klimaat-gerelateerde risico's en kansen te beoordelen en te managen?

- We volgen een set van 25 indicatoren om inzicht te krijgen in de snelheid waarmee de transitie verloopt. Bijvoorbeeld: vraag naar olie en gas, beleggingen in hernieuwbare energie, consumptie van dierlijke producten en hoeveelheid elektrische auto's.
- We meten de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuille en van de vastgoedportefeuille. Voor de beursgenoteerde aandelenportefeuille hebben we als doel gesteld een reductie van 25% van onze CO₂-voetafdruk in 2020 (ten opzichte van 2014).
- We meten hoeveel we beleggen in hernieuwbare energie. Voor 2020 hebben we als doel gesteld dat we minimaal € 5 miljard belegd willen hebben in hernieuwbare energie.
- We meten welke bronnen onze energie-gerelateerde beleggingen gebruiken voor het opwekken van energie (kolen, olie, gas, nucleair en hernieuwbaar).
- We meten hoeveel we beleggen in bedrijven die bijdragen aan het bereiken van de duurzame VN-ontwikkelingsdoelen (*Sustainable Development Investments – SDI's*). Voor 2020 hebben we als doel gesteld dat we minimaal € 58 miljard belegd willen hebben in SDI's.

3. Assurance-rapport van de onafhankelijke accountant

Aan de lezers van het 'Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen 2018' van Stichting Pensioenfonds ABP

Onze conclusie

Wij hebben het Verslag Duurzaam en Verantwoord Beleggen (hierna: het Verslag) van Stichting Pensioenfonds ABP (hierna: 'ABP') te Heerlen over 2018 beoordeeld. Een beoordeling is gericht op het verkrijgen van een beperkte mate van zekerheid.

Op grond van onze werkzaamheden is ons niets gebleken op basis waarvan wij zouden moeten concluderen dat het Verslag niet, in alle van materieel belang zijnde aspecten, is opgesteld in overeenstemming met de rapportagecriteria zoals toegelicht in de sectie 'rapportagerichtlijnen'.

De basis voor onze conclusie

Wij hebben onze beoordeling van het Verslag verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder de Nederlandse Standaard 3000A 'Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle of beoordeling van historische financiële informatie (attest-opdrachten)'.

Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de beoordeling van het Verslag'.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ABP zoals vereist in de 'Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten' (VIO) en andere relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Daarnaast hebben wij voldaan aan de 'Verordening gedrags- en beroepsregels accountants' (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusie.

Rapportagecriteria

De informatie in het Verslag dient gelezen en begrepen te worden samen met de rapportagecriteria. ABP is verantwoordelijk voor het selecteren en toepassen van deze rapportagecriteria, rekening houdend met de van

toepassing zijnde wet- en regelgeving met betrekking tot verslaggeving.

De gehanteerde rapportagecriteria voor het opstellen van het Verslag zijn ontleend aan de principes van de Sustainability Reporting Standards van het Global Reporting Initiative (GRI) aangevuld met intern opgestelde rapportagecriteria.

Ter vergelijking opgenomen informatie niet beoordeeld

In het Verslag is toekomstgerichte informatie opgenomen in de vorm van ambities, strategie, plannen, verwachtingen en risico-inschattingen. Inherent aan toekomstgerichte informatie is dat de werkelijke uitkomsten in de toekomst onzeker zijn. Wij geven geen zekerheid bij de veronderstellingen en de haalbaarheid van de in het Verslag opgenomen toekomstgerichte informatie.

Beperkingen in de reikwijdte van onze beoordeling

De verwijzingen naar externe bronnen of websites in het Verslag maken geen onderdeel uit van de informatie die door ons is beoordeeld. Wij verstrekken derhalve geen zekerheid over deze informatie.

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor het Verslag

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van het Verslag in overeenstemming met de gehanteerde verslaggevingscriteria zoals toegelicht in de sectie 'Rapportagerichtlijnen', inclusief het identificeren van belanghebbenden en het bepalen van materiële onderwerpen. De door het bestuur gemaakte keuzes ten aanzien van de reikwijdte van het Verslag en het verslaggevingsbeleid zijn uiteengezet in het hoofdstuk 'Over dit verslag'.

Het bestuur is ook verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van het verslag mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten.

Onze verantwoordelijkheden voor de beoordeling van het Verslag

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een beoordeling dat wij daarmee voldoende en geschikte assurance-informatie verkrijgen voor de door ons af te geven conclusie.

De werkzaamheden die worden verricht bij het verkrijgen van een beperkte mate van zekerheid zijn gericht op het vaststellen van de plausibiliteit van informatie en variëren in aard en timing van, en zijn ook geringer in omvang, dan die bij een assurance-opdracht gericht op het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid. De mate van zekerheid die wordt verkregen bij een beoordeling is daarom ook aanzienlijk lager dan de zekerheid die wordt verkregen bij een controle.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de beslissingen die gebruikers op basis van het Verslag nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze beoordelingswerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op onze conclusie.

Wij passen de 'Nadere voorschriften kwaliteitssystemen' toe. Op grond daarvan beschikken wij over een samenhangend stelsel van kwaliteitsbeheersing inclusief vastgelegde richtlijnen en procedures inzake de naleving van ethische voorschriften, professionele standaarden en andere relevante wet- en regelgeving.

Wij hebben deze beoordeling professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse Standaard 3000A, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Onze beoordeling bestond onder andere uit:

- Het uitvoeren van een omgevingsanalyse en het verkrijgen van inzicht in de relevante thema's en kwesties op het gebied van verantwoord beleggen en de kenmerken van de organisatie;
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte rapportagecriteria, de consistente toepassing hiervan en de toelichtingen die daarover in het Verslag staan.

Dit omvat het evalueren van de uitkomsten van de dialoog met belanghebbenden en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur;

- Het verkrijgen van inzicht in de rapporteringsprocessen die ten grondslag liggen aan de gerapporteerde informatie, inclusief het op hoofdlijnen kennis nemen van de interne beheersingsmaatregelen, voor zover relevant voor onze beoordeling;
- Het identificeren van gebieden in het Verslag met een hoger risico op misleidende of onevenwichtige informatie of afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude. Het op basis van deze risico-inschatting bepalen en uitvoeren van verdere werkzaamheden gericht op het vaststellen van de plausibiliteit van de informatie in het Verslag. Deze werkzaamheden bestonden onder meer uit:
  - Het afnemen van interviews met relevante medewerkers op groepsniveau verantwoordelijk voor het verantwoord-beleggenbeleid en de prestaties;
  - Het afnemen van interviews met relevante medewerkers verantwoordelijk voor het aanleveren van informatie voor, het uitvoeren van interne controles op, en de consolidatie van gegevens in de informatie in het Verslag;
  - Het verkrijgen van assurance-informatie dat de informatie in het Verslag aansluit op de onderliggende administraties van de organisatie;
  - Het op basis van beperkte deelwaarnemingen beoordelen van relevante interne en externe documentatie.
- Het evalueren van de algehele presentatie, structuur en inhoud van het Verslag.
- Het overwegen of de informatie in het Verslag als geheel, inclusief de daarin opgenomen toelichtingen het beeld weergeeft in relatie tot het doel van de gehanteerde rapportagecriteria.

Wij communiceren met het Bestuur over onder andere de geplande reikwijdte en timing van de beoordeling en over de significante bevindingen die uit onze beoordeling naar voren zijn gekomen.

Amstelveen, 24 april 2019
KPMG Sustainability,
Onderdeel van KPMG Advisory N.V.

W.J. Bartels RA
Partner

4. Waarin is ons vermogen belegd?

Op deze pagina's staan onze 25 grootste beleggingen wereldwijd (per eind december 2018) en onze 10 grootste beleggingen in Nederland (bedragen in euro's). Een overzicht van onze 100 grootste beleggingen is te vinden op

abp.nl⁴⁴. Daar staan ook overzichten van al onze beursgenoteerde beleggingen en onze bedrijfsobligatieportefeuille.

44 <https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/hoe-beleggen-we.aspx>

5. Gebruikte afkortingen

ANET	ABP Nederlands Energie-transitiefonds; in 2018 opgericht fonds, speciaal bedoeld voor beleggingen in relatief kleine projecten en bedrijven die zich richten op innovatieve oplossingen voor het klimaatprobleem	IMVO	Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
AODP	Asset Owner Disclosure Project; organisatie die in kaart brengt hoe grote vermogenspartijen zicht hebben op gevolgen van klimaatverandering	IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change, het Internationale Klimaatpanel van de Verenigde Naties
APG AM	APG Asset Management; vermogensbeheerbedrijf van APG	OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
CHRB	Corporate Human Rights Benchmark; in 2017 opgerichte benchmark die circa 100 bedrijven op hun mensenrechtenbeleid vergelijkt	PRI	Principles for Responsible Investing; wereldwijde vereniging van zo'n 2.200 pensioenfondsen, vermogensbeheerders en bedrijven die verantwoord beleggen willen bevorderen
ESG	Environmental, Social and Governance; milieu, maatschappij en goed ondernemingsbestuur - onderwerpen waarvoor aandacht is bij verantwoord beleggen	SDG	Sustainable Development Goal; ontwikkelingsdoel dat de Verenigde Naties in 2030 bereikt wil hebben om de wereld duurzamer te maken
ETF	Exchange traded fund; mandje met beleggingen dat net als aandelen wordt verhandeld aan de beurs	SDI	Sustainable Development Investment; een belegging die aantrekkelijk is uit financieel oogpunt én bijdraagt aan het realiseren van de duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN
GRESB	Global Real Estate Sustainability Benchmark; organisatie opgericht door onder andere ABP die de duurzaamheidsprestaties vergelijkt van vastgoedfondsen	SPIL	Sustainable Pension Investments Lab; samenwerkingsverband van bestuurders en deskundigen uit de Nederlandse pensioen- en beleggingssector die op persoonlijke titel ideeën ontwikkelen over de verduurzaming van pensioengeldbeleggingen
GRIG	Global Responsible Investment and Governance Team; APG-deskundigen op terrein van duurzaamheid en goed ondernemingsbestuur	TCFD	Task Force on Climate-related Financial Disclosure; werkgroep onder leiding van Michael Bloomberg die in 2017 een rapport uitbracht over hoe onder andere bedrijven en fondsen het beste kunnen rapporteren over klimaatverandering
HLEG	High-Level Expert Group on Sustainable Finance; groep deskundigen die de Europese Commissie in 2017 en 2018 adviseerde over verduurzaming van de financiële markten	UNGC	United Nations Global Compact; een initiatief van de Verenigde Naties om bedrijven te stimuleren duurzaam en verantwoord te ondernemen
IMVB	Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen		

